Problemi, časopis za mišljenje in pesništvo, št. 76

Problemi, Ljubljana, vol. 7, št. 76, str. 217—300

PROBLEMI

Aktualnosti

IVO URBANČIČ

DARKO KOLIBAŠ

MAKSIM SEDEJ ML.

SLAVOJ ŽIŽEK

TINE HRIBAR

HANS GEORG GADAMER

PROBLEMI

Problemi, časopis za mišljenje in pesništvo. Ureja uredniški odbor: Niko Lehrman, Rudi Rizman, Marjan Rožanc, Dimitrij Rupel, Fedor Žigon (Aktualnosti); Spomenka Hribar, Valentin Kalan, Milan Pintar, Ivo Urbančič, Slavoj Žižek (filozofija); Andrej Inkret, Taras Kermauner, Andrej Medved, Rastko Močnik, Dušan Pirjevec (literarna teorija); Iztok Geister, Niko Grafenauer, Dušan Jovanović, Ivo Svetina, Marko Švabić (literatura). Glavni urednik: Milan Pintar. Odgovorni urednik: Rudi Rizman. Tehnični urednik: Marjan Rožanc. Uredništvo in uprava: Ljubljana, Beethovnova 2, tel. 20 487. Tehnični urednik posluje v ponedeljek, sredo in petek od 9. do 13. ure, uprava pa v četrtek od 14.30 do 16.30. Naročila pošiljajte na upravo Problemov, Ljubljana, Beethovnova 2, tekoči račun 501-8-475/1 z oznako: za Probleme. Celoletna naročnina 40 din, cena posamezne številke 4 din, cena dvojne številke 7 dinarjev. Nenaročenih rokopisov uredništvo ne vrača. Izdajata predsedstvo ZMS in UO ZŠJ v Ljubljani. Tiska tiskarna »Toneta Tomšiča« v Ljubljani.

Na zboru sodelavcev dne 31. III. 1969 je bil izvoljen nov uredniški odbor. Podrobnejše poročilo o zboru sodelavcev bomo objavili v prihodnji številki.

Ivo Urbančič: Pajkova praktična filozofija 217
Darko Kolibaš: Bog in človek v procesu sveta 252
Maksim Sedej ml.: Variacije na filozofske teme 255
Tine Hribar: Čas in usoda 262
Slavoj Žižek: Spraševanje gotovosti II 277
Hans Georg Gadamer: Moč uma 293
Tel quel 297
Bibliografija 299

Kaj je z organizacijo našega zdravstva?

Spoštovano uredništvo,

prav gotovo nisem edini, ki ga je pismo »Končno je naš sin umrl«, objavljeno v Delu 26. II. 1969, v katerem užaloščena mati apatično popisuje bolezen in smrt svojega sina, močno prizadelo. Saj je skoraj neverjetno, da v organizirani družbi na smrt bolnega človeka kar trije zdravniki zdravijo s praški in sirupi, da se dežurni zdravnik in reševalna postaja ne oglasita na njegove klice na pomoč, da mora ta isti bolnik, ko slednjič le pride do specialistovega okenca, čakati na pregled še 11 dni in da končno, ko po neskončnih poteh in moledovanjih le pride v bolnišnico, umre tam za meningitisom. In vendar se je vse to zgodilo, tako ali vsaj približno tako! Ne glede na točnost ali netočnost nekaterih podatkov je fant mrtev, ne da bi kdorkoli pravočasno ugotovil diagnozo njegove bolezni in ga pravočasno zdravil.

Ta »zdravstveni« primer pa žal ni osamljen. Jaz sam lahko navedem še dva, moj lastni primer in primer enega mojih prijateljev, ki resda nista tako vnebovpijoča, ker sva oba prizadeta pacienta še pri življenju, sta pa vsekakor nova dokaza, da z organizacijo naše zdravstvene službe res nekaj ni v redu. Pri tem pa se mi ne zdi vredno govoriti o zdravniški morali ali nemorali, ker je to vprašanje docela postranskega pomena, dokler je sama organizacija zdravstva — tako vsaj kaže — nečloveška.

Najprej moj primer. Pred dvema letoma sta mi otrpnila leva roka in vrat, v plečih pa sem ob najmanjšem gibu čutil neznosne bolečine. Sektorski zdravnik je to diagnoziral kot neko vrsto menagerske srčne bolezni in mi pripisal kapljice za srce. Toda po dveh mesecih levice skoraj nisem več čutil, vrat mi je otrdel, bolečine v plečih pa so bile tolikšne, da se sploh nisem več mogel ganiti. Spet so me odpeljali do sektorskega zdravnika, ki je bil najprej užaljen, potem pa mi je le napisal napotnico za specialista ortopeda. Tam pa mi je bolniška sestra dejala, da pridem pri zdravniku specialistu na vrsto šele čez poldrugi mesec. Ponavljam: čez poldrugi mesec! Po vseh mogočih prošnjah in priporočilih mi je slednjič uspelo priti do njega že po devetih dnevih, specialist pa je ugotovil spondilitis, sesedanje tretjega in četrtega hrbteničnega vretenca, ki sta mi priščipnila hrbtno živčevje. Po daljši terapiji na ortopedski kliniki v Ljubljani sem se potem zdravil še devet tednov v Dolenjskih Toplicah in v Laškem.

In primer mojega znanca. Pred kratkim so mu zaradi tromboze morali odrezati najprej eno, potem pa še drugo nogo. Ni mi seveda treba popisovati vseh telesnih in duševnih muk, ki jih je preživel ta žilavi starec, ko je kar naenkrat ostal nepremičen. Dovolj je, če povem, da mu je zaradi nepremičnosti in nenehne obremenjenosti enega samega dela telesa začelo na obremenjenem delu telesa, zadnjici in križu, odmirati podkožno tkivo. In invalidski voziček, ki bi temu človeku na robu obupa malo olajšal tako duhovno kot telesno trpljenje? Po dveh mesecih, odkar je bila izvršena amputacija, še vedno čaka nanj in bo nemara še čakal.

Takih in podobnih primerov pa je še veliko. Omenim naj samo že kar razvpiti problem našega delavca ali uslužbenca, ki si polomi ali kako drugače pokvari očala. Drugod po svetu mu kar takoj nataknejo nova, že zato, da bi ne izgubili niti ene njegove delovne ure, pri nas pa mora tako rekoč slep človek čakati na očala včasih celo po mesec dni.

Upravičeno se torej sprašujem, zakaj je organizacija našega zdravstva tako neučinkovita, s tem pa tudi nehumana. Ali res zato, ker hočemo z njo v prvi vrsti onemogočiti privatne klientele, šušmarstvo in neupravičeno bogatenje zdravnikov? Če je temu tako, potem smo s tem dosegli samo to, da bolniki ne morejo do zdravnikov, medtem ko vprašanje šušmarstva in neupravičenega bogatenja zdravnikov ostaja še naprej nerešeno. Dokler so namreč specialisti tako redki in tako težko dostopni, da smo jim včasih pripravljeni njihove usluge plačati s suhim zlatom, so pač suhega zlata vredni, hkrati s tem pa tudi nezainteresirani, da bi se njihov izjemni položaj v družbi kaj

Stran

PISMA UREDNIŠTVU
Kaj je z organizacijo našega zdravstva? 1

POLITIKA
IX. kongres Zveze komunistov Jugoslavije 2

MODERNA ZGODOVINA
Razgovor s sinom Markom 4

DOKUMENTI
Atentat pri Borovickih vratih (Ruski odgovor na samosežig Jana Palacha) 7

MED POLITIKO IN GOSPODARSTVOM
Nič več zlati lesk 8

MED TEORIJO IN PRAKSO
Slovenska knjiga v slovenski politiki 10

ŠOLSTVO
Univerza na razpotju? 14

NOVA KRITIKA
Proletkult (Vprašanja za novo kulturo) 16

MED ZNANOSTJO IN FILOZOFIJO
Das UMGREIFENDE' Karla Jaspersa (1883—1969) 17
Cena življenja 19

IN MEMORIAM
Prof. dr. Vladimir Kralj (1901—1969) 20

MED IDEOLOGIJO IN EKSISTENCO
Radikalizacija človeškega smisla . . 22

VIZUALNE UMETNOSTI
Angažma na pločniku 24
Pesnik, novinar, slikar, grafik in kipar Mario L. Vilhar 25

DIALOG
Naš dialog s svetom 26

BRANJE
»Estetska« poezija 27

GLEDALIŠČE
Štirje elementi krize sodobnega gledališča 29

MODA
Telo 32

ŠPORT
Duša moštva 33

EPIGRAMI IN AFORIZMI
Prepovedane parole 35

Ivan Urbančič: PAJKOVA PRAKTIČNA FILOZOFIJA*

Sinopsis

URBANČIČ Ivo: Praktische Philosophie von Pajk. Problemi, Ljubljana, Vol. 7., Nr. 76, S 217—251

Janko Pajk (1837—1899) entwirft seine praktische Philosophie ontologisch: jedem Seienden gehören bestimmte moralische Eigenschaften, Gesetzmässigkeiten, was durch ein besonderes Gesetz der Kausativität ausgedruckt wird. Das ist der Grund einer ganzen praktischen Philosophie. Die Grundlage des determinierten menschlichen Willens ist Selbstenscheidung, durch die gesamte Struktur wird aber die Subjektivität des Subjektes offenbart als Wille in seinem Wollen zum universalen eingenen Wachstum und Expansion, was für im Seligkeit bedeutet. Unsere Zeit und die Slowenen im besonderen geht die Bedeutung der praktischen Philosophie von Pajk schicksalhaft an als einer Selbstbesinnung des selbstgestifteten zeitgenössischen Menschen, welcher das Wesen unserer Welt der Technik und der Arbeit trägt.

URBANČIČ Ivo: Pajkova praktična filozofija. Problemi, Ljubljana, vol. 7, br. 76, str 217—251

Janko Pajk (1837—1899) osniva praktičnu filozofiju ontološki; svakome biću pripadaju odredjeni moralni kvaliteti, zakonitosti, što izražava poseban zakon kauzativiteta. To je temelj cijele praktične filozofije. Osnova determinisane ljudske volje jeste samoodlučivanje, a kroz cijelokupnu strukturu razotkriva se subjektiviteta subjekta kao volja u svom htjenju univerzalne vlastite rasti i ekspanzije, koja za nju znači blaženstvo. Naša doba i naročito Slovence udesno se dotiče značenje Pajkove praktične filozofije kao samoosmišljenja samopostavljenog savremenog čovjeka, koji nosi bit našeg svijeta tehnike i rada.

Življenjepisni podatki in dela 217
Uvodna obmejitev prikaza Pajkove filozofske misli 220
»Ontološka utemeljenost« Pajkove teorije o posnemanju 220
Praktična filozofija 223
Razlaga poglavitnih pojmov 225
Pojem delovanja 230
Moralnost in njeni odnosi 232
Moralno v človeški naravi 234
Moralno v vnanji naravi 236
Moralna dolžnost 239
Praktična moralnost ali etični značaj 241
Topika kreposti in grehov 242
Volja in svoboda volje 243
Prištevnost in odgovornost 250
Moralni konflikt 250

ŽIVLJENJEPISNI PODATKI IN DELA

Janko PAJK, urednik, publicist in filozof, je bil rojen 14. decembra 1837 v Kaplji vasi pri Preboldu v Savinjski dolini, umrl pa je 7. novembra 1899 v Ljubljani. — Še kot otrok se je preselil v Spodnjo Polskavo, kjer je obiskoval osnovno šolo, 1849 pa je odšel v Maribor in od 1850 do 1858 odlično dovršil gimnazijo; v 1. in 2., deloma tudi v 3. latinski šoli mu je bil učitelj slovenščine Davorin Trstenjak, ki je močno vplival nanj in mu ostal vedno dober prijatelj. V letih 1858—1862 je študiral na Dunaju klasično filologijo pri Bonitzu in slavistiko pri Miklošiču; po izpitih je odšel na gimnazijo v Gorico (1862—1864), kjer je sprva v vseh razredih poučeval slovenščino, nato je bil (1864—1866) stalno nameščen v Kranju; ta čas (1866) je napravil tudi izpit iz slovenščine in 1867 prišel za profesorja na mariborsko gimnazijo. Prav tedaj

* Pričujoča študija je odlomek iz raziskave »Prispevki k zgodovini filozofije na Slovenskem«, ki jo v okviru Inštituta za sociologijo in filozofijo pri univerzi v Ljubljani financira sklad B. Kidriča.

se je v Mariboru začelo posebno živahno narodno delo; ker je bil Pajk že v Kranju izvoljen v občinski zastop, se je tudi tu kmalu predal politiki in mnogo dopisoval v novo ustanovljeni Slovenski Narod. S politiko si je nakopal vladno nemilost in ko je l. 1870 skupaj z dr. Žagarjem in Mejcigerjem podpisal Šumanovo spomenico za samostojno slovensko nižjo gimnazijo v Mariboru, je minister Stremayt Šumana premestil v Ried, Pajka pa v Novo mesto. Ker se je bil Pajk med tem oženil s precej premožno Marijo Wellnerjevo, se ni vdal; jeseni 1872 se je odpovedal državni službi in prevzel vodstvo Narodne tiskarne v Mariboru, 1874 pa jo je odkupil od delničarjev ter jo vodil kot J. M. Pajkovo tiskarno. Istega leta je prevzel tudi uredništvo in lastništvo Zore. Sredi 1875 mu je umrla žena; še isto leto je zasnubil Zorino sotrudnico Pavlino Doljakovo v Gorici in se v februarju 1876 poročil, s čimer si je nakopal hudo sovraštvo Wellnerjevih in si gmotno močno škodoval. Zaradi gospodarskih težav pri tiskarni je 1877 vnovič prosil za državno službo: upal je na Celovec, vlada pa ga je poslala v Ried na Gornje Avstrijsko; še isto leto je vnovič pustil službo in se vrnil v Maribor, toda ker je moral prenehati z Zoro, se je z družino vred preselil v Gradec in 1879 tiskarno prodal. V Gradcu je začel študirati filozofijo z namenom, da bi se pripravil za univerzo, zaradi gmotnih stisk pa je vztrajal samo 2 semestra; 1879 je tretjič stopil v državno službo. Odslej je ostal ves čas v tujini, na II. nemški gimnaziji v Brnu (1879—1887) in na Dunaju (1887—1899). Leta 1887 je tudi dosegel na dunajski univerzi doktorat iz čiste filozofije. Pokoj je užival samo nekaj mesecev pri svojem sinu Milanu v Kranju; ko se je bolan preselil v Ljubljano, je kmalu umrl za boleznijo na srcu in ledvicah.

Pajkovo delovanje prežema neugnana želja, da bi poleg obširnega strokovno filozofskega dela uveljavil tudi svoje politične in kulturniške težnje; profesor, književnik, politik in filozof si križajo delo, zato je njegovo delo kot celota neorganično, nemirno in razdrobljeno.

Prvi spisi so pretežno strokovnega značaja, pa imajo izrazito narodno politično smer, npr.: Nekateri fonetični zakoni našega jezika, O slovenski narodni pesmi, Prešeren in Petrarka (tu je prvi pokazal na notranjo zvezo med obema, vendar je poudaril Prešernovo samostojnost). Preučevanje narodnih pesmi ga je napotilo, da je 1865 izdal Izbrane srbske narodne pesmi (6 pesmi o Kraljeviču Marku), ki jim je dodal srbsko slovnico, tolmač, slovarček in cirilsko abecedo. V izvestju kranjske gimnazije je 1866 objavil razpravo »O uspešnem učenju« in istega leta odkril slovenske prisege kranjskega mesta iz 16. stoletja. Sprožil je misel o Prešernovem albumu, kjer naj bi izšle razprave o Prešernovi umetnosti, filozofičnih in nravstvenih idejah ipd.

V politiki je najprej načel jezikovno vprašanje. Nasproti Dežmanovi slovensko-nemški kulturni orientaciji je v nepodpisanem Odprtem pismu v Napreju 1863 podal svojo južnoslovansko jezikovno ideologijo, nekako zapoznelo ilirsko teorijo; z njo je sprožil znameniti Levstikov odgovor, nakar se je omejil na predlog, naj se srbsko-hrvatski jezik uvede kot znanstveni jezik, v slovenske knjige in liste pa naj se jemljejo tudi srbsko-hrvatski sestavki, kar je Levstik zopet odklonil. Pozneje je nastopil kot izrazit politični publicist in pod imenom Jankovič Pajk napisal brošuri Čujte, čujte, kaj slovenski jezik terja (Dunaj 1869 — dvojni natis) in Narodnim Slovencem v poduk (Gradec 1870); tu se zavzema za popolno veljavo slovenskega jezika v knjigi, šoli, cerkvi, uradu, v vsem javnem in družabnem življenju. Med svetovalci ob ustanovitvi Slovenskega Naroda je Pajk nosvetoval ime Slovenski list in kot program priporočal idejo zedinjene Slovenije v federativni Avstriji. Posebno značilni članki so: Slovenci in Avstrija, Slovenci in Nemci, Slovenci in njih duhovščina, Slovenci in narodni program; v njih poudarja potrebo po samostojni in pravični Avstriji kot protiuteži premočne Nemčije, odločno brani slovenske kulturne pravice in se dotika tudi potrebe po svobodnejšemu razmerju med ljudstvom in duhovščino.

Posebno poglavje Pajkovega dela je Zora, ki jo je z letnikom 1874 prevzel od Davorina Trstenjaka in ji skušal dati literarno smer, toda vodilnih pisateljev, zlasti Levstika, Stritarja, Jurčiča in Levca, ni mogel pridobiti. Največ je pisal sam; poleg stalnih poročil iz domače in tuje književnosti, umetnosti in splošne kulture je pisal npr. članke o Fr. Cimpermanu, A. Janežiču, Preradoviću, študije o Shakespearovem Hamletu, Beneškem trgovcu, o Koperniku, Paganiniju, Jungmanu, o značaju starih Slovanov, o stanju šolstva v srbski kneževini; črtice o Bosni in Hercegovini, spomine na Benetke, o noši štajerskih

Slovencev, Opis slovenske zemlje, Črtice o Bolgarih itd. Leta 1876 se je zbadljivo obregnil ob Stritarja zaradi odprave apostrofa, kar je Stritar s suvereno in miroljubno šalo odklonil. Toda še isto leto se je Pajk zaletel v Levca zaradi njegovih pripomb k Stritarjevi razpravici Šestomer; tu je glede cezur znova pokazal slab pesniški posluh. Pajkova nemuzičnost, s katero je teoretično prenašal estetske zakone na poezijo, zlasti pa nevzdržni temperament so ga zavedli k pristranskim sodbam; tako je negativno ocenil Jurčičevega Tugomerja in Cvet in sad, pozitivno pa Lendovškovo igro Mož beseda in Kodrovo »Marjetico«. S tem je izpodkopal vero v Zoro in s 6. številko 7. letnika jo je 28. marca 1878 moral ustaviti.

Glavno Pajkovo delo je na področju filozofije, pedagogike in estetike, za kar je kazal nagnjenje že v Zori: npr. razprava Duša jednostavno bitje (Vestnik Zore 1875) in poljudno filozofsko razpravo Značaj v Slovenskem Narodu. V Gradcu je (1878) poslušal zlasti herbartovca Aloisa Riehla; ta je močno vplival nanj in z njim si je Pajk pozneje tudi mnogo dopisoval. Ker je misel na univerzitetno kariero moral opustiti, mu je filozofija postala vsaj življenjska opora, kakor je 13. avgusta 1881 izpovedal v svoj zapisnik Opuscula postuma: »In philosophiam ita incidi: Solatium quod et ‚amici' et religio denegaverant, in philosophia quaerere constitueram, neque ea re falsus sum.« Po letu 1880 si je v istem zapisniku zapisoval register filozofske in sorodne literature; tu navaja več sto knjig, ki jih je preštudiral ali imel v evidenci. Iz te velike filozofske načitanosti je napisal najprej vrsto informativnih razprav, od katerih jih je le malo izšlo v tisku, npr. Principien der Newtonschen Inductionemethode (izvestja II. gimn. v Brnu 1880), v kateri obravnava metodo Newtonovega prirodoslovnega raziskovanja in razmišljanja o komparativni, analitični in sintetični metodi, Grundsätze der wissenscnaftlichen Forschung (prav tam 1882); sem spada tudi članek Svobodne misli o naši izobrazbi (Kres 1881), kjer govori o tem, da velja za Slovence evropska znanost, v kateri naj se orientirajo po svojih zahodnih sosedih. Še pred to razpravo so isto leto v Kresu izšli Doneski k filozofični terminologiji kot dopolnilo Cigaletove znanstvene terminologije iz l. 1880. Samostojno delo, s katerim je tudi doktoriral, je psihološka študija Zur Theorie der menschlichen Nachahmungen (izvestja II. nemške gimnazije v Brnu 1886—1887).

Iz dunajske dobe je najprej razprava o Platonovih idejah: Platons Metaphysik im Grundriss (izvestja Franc-Jožefove gimn. 1888), nato filozofski zgodovinski spis Sallust als Ethiker (prav tam 1892 do 1893, 1894—1895); v njem postavlja Salusta kot naslednika Tukididovega filozofsko nravstvenega zgodovinskega pisanja in kot Tacitovega predhodnika. Etična vprašanja stopajo odslej bolj in bolj v ospredje; tako piše: Dotike prava in nravstva (SP 1892), O nravstvenoj vezanosti (SP 1893), zlasti pa sintetično delo Praktische Philosophie (samozaložba, Dunaj 1896). Pripravljal je tudi slovensko izdajo, pa ga je smrt prehitela. Zadnja razprava te vrste je Notranji gon, vir nravstvenosti (SP 1897). Čeprav izrazito klasično orientiran šolnik in pedagog, je izdal brošuro Zur Gymnasialreform (Dunaj 1890), v kateri zahteva preuredbo klasičnega pouka v smislu poglobitve klasičnega duha, večjega poudarka na materinem in modernih jezikih in splošni izobrazbi.

Njegovo delo zaključujejo estetski spisi, ki imajo skoraj vsi polemično osnovo. Razprava O jedru tragedije in drame sploh (LMS 1897) se obrača proti Aristotelovi definiciji o tragediji, češ da je preozka. Ker povzdiguje Platona in se pikro obrača proti Aristotelu, je naletel na odpor dr. Lampeta. Pajk je neprijazno sprejel tudi Lampetovo Cvetje s polja modroslovskega.

Pajk se je zgodaj čutil osamljenega in je razmišljal o tem: »Jaz ne vem, zakaj mi ljudje niso prijazni, menda pa sebe ne poznam?« (Kodru 9. junija 1877); še ostreje piše Cimpermanu: »Brate! zakaj Ljubljanci v meni hudiča in mušnjaka gledajo? Ali sem strašilo, da se me izogibljejo? Ali sem res tako strog? Ali sem res samoljuben, samohvalen? ... Kaj je vzrok, da ne godim, ne vem; nič se ne morem sponašati, menda edino to, da tudi sam kaj mislim, kar pa vsem nij ljubo«. (17. aprila 1877). Samozavest in odpor proti obči sodbi sta ga predvsem gnala v nasprotstva. Kmalu pa je začutil: »roka je utrujena, utrujen duh, utrujen život ... žrtve, bogovom prinesene, kteri se pa ne brigajo zanje« (Kodru 24. januarja 1878). Po zunanjosti Pajk ni bil mračnjak, sam o sebi je trdil, da je vesele narave, zato si je v Zori želel tudi zabavnega pripovedništva. Neprestani boji, zlasti pa neugnan študij so končno njegovo krepko

naravo popolnoma strli. Nagrobni napis si je 1896 zložil sam: Zaman v življenju iskal sem miru. Daj, mati Zemlja, da ga najdem tu.«

(Navedeni življepisni podatki in pregled del so izvleček iz študije o Pajku v Slov. biografskem leksikonu, zvezek VI., str. 251—256).

UVODNA OBMEJITEV PRIKAZA PAJKOVE FILOZOFSKE MISLI

Pajk ima, kot smo videli, relativno obsežen filozofski opus. Vseh njegovih filozofskih del tu ne bi mogli obravnavati, ker bi to preseglo okvir zastavljene naloge, tj. prikaz in poskus interpretacije njegove poglavitne filozofske misli in zasnutka. Okvir te naloge zato obenem daje napotilo pri izboru Pajkovih del.

Že površen pogled na Pajkova filozofska dela pokaže, da se grupirajo pretežno okrog dveh jeder: zgodovine filozofije in etično-moralne problematike. Tako npr. sodijo spisi Princip Newtonove indukcijske metode, Oris Platonove metafizike, Sallust kot etik pretežno k zgodovini filozofije, seveda kakor se je le-ta pokazala v luči določenih Pajkovih filozofskih pojmovanj; spisi Duša jednostavno bitje, Značaj, deloma K teoriji človeškega posnemanja, Dotike prava in nravstva, O nravstvenoj vezanosti, Notranji gon, vir nravstvenosti in predvsem Praktična filozofija pa sodijo v okvir obravnavanja etično-moralne problematike. Spis Načela znanstvenega raziskovanja je epistemološkega značaja, medtem ko spis O teoriji človeškega posnemanja posega predvsem na področje psihologije, spis O jedru tragedije pa na področje estetike.

Ker nas tu ne zanimajo Newton, Platon, Sallust itd., temveč prej Pajkov temeljni pristop k tem mislecem, je verjetneje, da bomo osnovo tega pristopa laže našli v Pajkovem poglavitnem delu, tj. v njegovi Praktični filozofiji, kjer je Pajk verjetno ekspliciral svoje osnovne filozofske poglede, ki določajo tudi njegov tak ali drugačen pristop k zgodovini filozofije. V tej knjigi bomo verjetno našli tudi bolj razvito principialno strukturo njegovih drugih spisov.

Tako se za naš namen, tj. prikaz Pajkovega temeljnega filozofskega pojmovanja bivajočega v celoti, pokaže kot najbolj primerno njegovo delo Praktična filozofija. Razen te bom omenil tudi poglavitne misli iz njegovega dela O teoriji človeškega posnemanja, kolikor le-te dopolnjujejo ali pojasnjujejo celoten Pajkov filozofski zasnutek v Praktični filozofiji in tako nakazujejo enotnost njegove misli.

»ONTOLOŠKA UTEMELJENOST« PAJKOVE TEORIJE O POSNEMANJU

Povzetek poglavitnih filozofskih idej o teoriji in praksi

Svojo doktorsko tezo O teoriji človeškega posnemanja razume Pajk kot psihološko študijo. V nji obravnava najrazličnejše vrste človeškega posnemanja, gibala in motive teh posnemanj itd., skuša odkriti zakon teh pojavov in ga razložiti iz principov. Pri tem ima Pajk psihologijo za prvo filozofsko disciplino.

Posnemanje definira kot reproduciranje zaznavnih predstav gibanja ali del drugih. Ponavljanje lastnih predstav je iz tega izključeno. Pri tem pravi Pajk: »Vsakdo misli kot drugi, ne ker bi se od drugega naučil, temveč ker je oba učila narava na enak način.« (str. 2). V naravi nahajamo po Pajku načrt, povezanost, prežetost vsega od velike misli, povezanost vseh vzrokov. Človeški duh išče in najde gibalne vzroke, smotrnost rastlinske in živalske organizacije itd. Vse to pa po Pajku ni skrito za pojavi, ni to kak za pojavi skriti razum, duh, sile, ideje itd., kar je filozofija po Pajku trdila tisočletja, temveč je vse to v sami naravi, je sama. Posnemanje tega Reda v naravi povzdiguje človeka in je obenem tudi osnova njegove etike: »etika je šele tedaj popolnoma utemeljena, če je izvedena iz teh naravnih zakonov, in prav tako estetika«. (str. 3).

Pajk pravi, da so ljudje že od nekdaj to v naravi zagledano prenašali v svoje notranje življenje, religijo, moralo, svetovni nazor. Globlji ko je človekov vpogled v vsa ta razmerja (do sveta, družbe in sebe), toliko jasneje je, da je človek le posnemalec narave.

Premislek te teorije

Dosedanji prikaz Pajkove teorije že približno odkriva njegovo temeljno filozofsko orientacijo: monizem, bi lahko rekli nasploh; in sicer monizem, ki se skuša razumeti kot »čisto naravno« utemeljen, brez kakih vnaprej postavljenih absolutov. Pri tem seveda nehote »naravo« sámo na določen način spreminja v absolut. Ta »narava« kot zakonito povezana c e l o t a je namreč kot temelj e t i k e in estetike (tj. kompletnega človekovega delovanja) predvsem temelj človeka samega, ki neločljivo spada v to c e l o t o narave, tj. bivajočega v celoti. Tako postavljena oziroma zagledana narava: m n o š t v o kot e n o, v s e - e n o, nakazuje že neko »ontologijo«, ki utemeljuje druge filozofske discipline (zaenkrat pri Pajku etiko in estetiko) in določa obenem bistvo človeka. Prav zato spada ta Pajkova študija bolj v psihologijo kot f i l o z o f s k o disciplino, ne pa v psihologijo kot posebno z n a n o s t v današnjem pomenu. »Fakti« in primeri so tedaj tu le ilustracija in gradivo, ki spolnjuje »vnaprej pripravljeno« pojmovno (»ontološko«) mrežo. Tako npr. Pajk prikazuje, kako posnema človek naravo v obrti in znanosti, celo v jeziku, razlaga neposredno posnemanje pri primitivnih ljudstvih ipd. Pri vsem tem spregleda, da je vse njegovo govorjenje in razpravljanje o človekovem posnemanju »narave« in kopičenje primerov, ki naj to »dokažejo«, mogoče le iz nereflektiranega vnaprejšnjega (»ontološkega«) »subjektiviranja« narave. Če »vidi«, da človek npr. »posnema« bojne gibe kake živali, tedaj ima pravzaprav že v n a p r e j bistvo te živali za identično bistvu človeka, vidi torej v nji nekaj bistveno človeškega. Vse to dela seveda neeksplicirano. Sedaj pa povratno »razlaga« človekovo obnašanje kot posnemanje živali. Če to Pajkovo teorijo posnemanja premislimo v filozofskem pomenu, k čemur nas Pajkova teorija sama spodbuja, in prenesemo to na celoto sveta, tedaj je ta z a k o n i t o p o v e z a n a e n o t a in C e l o t a n a r a v e (bivajoče v celoti) pravzaprav že neko prehodno, samemu sebi še s k r i t o p o v n a n j e n j e nečesa bistveno človeškega. Zaradi tega se seveda človek pokaže kot del te narave in po bistvu identičen z njo, narava pa kot neka harmonična C e l o t a in R e d. Prav v tem pa temelji Pajkova študija o človeškem posnemanju.

Nadaljevanje povzetka

V nadaljevanju govori Pajk o p s i h i č n i h m o t i v i h p o s n e m a n j a. Do njih pride z analizo raznih vrst posnemanja in ugotavlja, da vsebuje posnemovalna dejavnost:

a) akt z a z n a v a n j a kake predstave, gibanja ali dejanja koga drugega,

b) psihično obnašanje tistega, ki ga ta zaznava aficira,

c) notranje ali obenem zunanje posnemanje (reproduciranje) zaznavne predstave, gibanja ali dejanja koga drugega.

Posnemanja kažejo različne notranje motive, npr. religiozne motive, moralne motive, estetske motive, motive iz ugodja, samoljublja, koristi, antropološke motive posnemanja itd. Vse to Pajk obširno razlaga in želi s tem dokazati svojo hipotezo, da temelji posnemanje na motivih. Pri tem definira Pajk tudi bistvo motiva. »Z motivom razumemo tu tisto predstavo — predstavo v najširšem pomenu —, ki je percipirana poleg predstave objekta posnemanja in je s sámo to predstavo objekta s sintezo povezana v enoto. Ta sopredstava je lahko reprezentativna predstava v ožjem pomenu ali občutek ali hotenje. S pomočjo sinteze zbudi sopredstava spet druge, asociirane predstave, povzroči poželenje in prikliče s tem v živčnem organizmu gibanja, ki se sproščajo v refleksih«. (str. 23). Tu torej Pajk razlikuje v motivu posnemanja predstavo objekta posnemanja (npr. kakršen je objekt sam »objektivno«) od sopredstave tega objekta, ki v zvezi z asociiranimi, drugimi predstavami zbuja poželenje ipd., zaradi česar je potem v združenosti (sintezi) s predstavo »objektivnega« objekta posnemanja motiv za posnemanje.

Na koncu te svoje razprave razvije Pajk t e o r i j o posnemanja. Pravi, da je prvi pogoj posnemanja taka telesna in duhovna konstitucija posnemajočega subjekta, ki ni pod mejo nemoči ali duhovnega stuporja. Posnemanje je po Pajku vedno v neposredni zvezi z voljo.

Prvi zakon posnemanja po Pajku je:

»Kolikor sprejemljivejši je živčni organizem za psihične učinke, toliko voljnejši se kaže tudi za posnemanje, dokler temu ne nasprotuje volja«. (str. 25 do 26). Iz tega za Pajka sledi, »da je nagnjenje ali prisila za posnemanje utemeljeno v splošnih dispozicijah in razvoju človeškega organizma«. (str. 26).

Vse posnemanje in njegove v prejšnjih analizah ugotovljene motive želi izvesti iz nekega principa, zakaj šele to je prava teorija posnemanja, šele s táko teorijo je dana razlaga vsega tega, meni Pajk.

Tako npr. pravi, da najdemo estetične motive posnemanja v umetnosti, ki teži za tem, da bi skozi oblike posnetih objektov priklicala prijetne občutke. Estetični užitek pa služi človekovi rodovni ohranitvi. To je življenjski smoter estetičnih obučtkov.

Iz religioznih občutkov izvirajo tista refleksna gibanja in ureditve, katerih cilj je zadovoljitev religioznih potreb in smotrov, pravi dalje Pajk. Smoter teh posnemanj je po Pajku odstranitev praznovernega strahu pred božanskim. Bistvo religioznega posnemanja je torej zadovoljitev religioznih potreb in s tem prav tako služi rodovni ohranitvi.

Nagonsko hotenjski vzgibi z jasnimi predstavami sredstev za njihovo zadovoljitev so osnova posnemanj iz razvidne koristnosti česa, pravi Pajk. Npr. posnemanje izumov itd., skratka vsega umetelnega in obrtniškega, vseh pridobitniških in sebičnih namer in spletk itd. — vsem tem posnemanjem je po Pajku osnova samoohranitev. Zadnji zakon in princip vsega posnemanja je zato rodovni nagon samoohranitve. »Torej izvirajo tako estetični, religiozni kakor tudi nagonski in voljni motivi posnemanja iz filetičnega nagona«, pravi sklepno Pajk. Filetični nagon pomeni tu rodovni nagon po samoohranitvi (phylum — rod),

Z odkritjem principa ali vzroka posnemanja je po Pajku zadet tudi končni smoter posnemanja. Ta je v zavedni ali nezavedni prilagoditvi ljudi na vnanji svet, na same sebe.

Nadaljevanje premisleka teorije o posnemanju

Če pogledamo Pajkovo teorijo posnemanja v celoti, vidimo, da gre tu Pajku najprej za »posnemanje« nasploh, tj. pri vseh organizmih, čeprav se potem raziskava omeji predvsem na človeško posnemanje. O tem »nasploh« namreč lahko sklepamo iz povezanosti in zakonitosti Celote sveta ali bivanja v celoti, katerega del je tudi človek. Naš sklep bi bil tedaj ta, da torej glede na to zakonito celoto sveta ali vse-enost pripada neka zmožnost posnemanja vsemu bivajočemu. V tej luči je tedaj Pajkova teorija človeškega posnemanja moment vsesplošnega »posnemanja« ali možnosti nekega posebnega odražanja bivajočega v bivajočem. Ontološkega pomena posnetega in posnemajočega Pajk seveda tu eksplicite ni nikjer premislil. S tem se Pajkova teorija posnemanja pokaže kot element neke posebne teorije odraza, ki po svojem horizontu presega empirično znanost (npr. psihologijo) in prehaja v filozofijo. Posnemanje v človeškem območju bi bilo tedaj le vrsta ali način splošne reaktivne sposobnosti vsega, kar je; v tej re-akciji pa se odraža akcija in zato lahko temu rečemo »teorija odraza«. Pri Pajku, ki govori pretežno o človeškem odražanju ali posnemanju narave, saj človeka uvodoma imenuje posnemovalca narave, je seveda pomen te »narave« nereflektiran, nepojasnjen. Od Pajka zvemo le to, da je ta »narava« razumna, tj. zakonito povezana Celota, vse-enost. Iz tega pa sklepamo, da je ta »narava« nereflektiran iz-raz, vnanjost človekove subjektivitete. Od-raz bi bil tedaj principialno vnaprej omogočen s tem iz-razom, tj. z vnanjostjo subjektivitete. Njen pomen se bo določneje pokazal pozneje.

Sklepni rezultat in razlaga vseh vrst motivov posnemanja temelji pri Pajku — kot smo videli — v koristnosti ali smotru samoohranitve posnemajočega. Vsa posnemanja, ki zajemajo tako rekoč vse umetniško, religiozno in moralno (čutno, nagonsko, voljno — delovno) ravnanje človeka, so sredstvo v cilju samoohranitve, pogoj ohranjanja in s tem tudi rasti človeka. Zato je seveda zmožnost posnemanja po Pajku pomembna in vredna obravnave. Samoohranjanje in razvoj rodu je način eksistence človeka in zmožnost posnemanja je eden izmed njenih pogojev. Teorijo posnemanja zato lahko razumemo kot samoovedenje pogoja samoohranjanja in rasti in kot táko samoovedenje je tedaj sama ta teorija k temu pogoju spadajoč moment njega samega: sama ta teorija se mora sama sebi kazati kot »koristna« za samoohranitev.

Pajk sam imenuje posnemanja refleksе (tj. odraze, odseve), ki da imajo vsi svoj izvor v nagonu samoohranitve in so torej hotene ali nehotene prilagoditve človeka na vnanji svet. Pajku se skriva možnost, da bi človek postavljal v bistvu tudi ta razumni, zakonito urejeni svet Celote in vse-

enosti; zato ne more spregledati v tem refleksu reflektiranja človeka samega. Če ohranimo to svetlobno terminologijo, bi bilo torej to, kar človek reflektira, že vnaprejšnji bistveni refleks njega samega. Evropska misel se je v tem času že jasno ovedla vsega tega (npr. Hegel, Marx, Nietzsche).

Morda bi kdo ugovarjal, da sem s tem premislekom Pajku pripisal preveč. Preveč vsekakor v smislu njegove eksplicitne vednosti, ne pa v smislu njemu skritih implikacij, pomena, ki ga nosi to, kar je govoril. Prav za pomene rečenega pa tu gre, ne pa le za golo ponavljanje rečenega. Pri tem je tudi ugotavljanje vplivov kaj malo pomembno. Določneje se bodo ti pomeni pokazali iz Pajkove Praktične filozofije.

PRAKTIČNA FILOZOFIJA

Pričujoča študija je predvsem prikaz Pajkove praktične filozofije in poskus premisleka pomena te praktične filozofije v njeni bistveni zgodovinskosti. Ta premislek se ob povzetku poglavitnih misli vsakega poglavja Pajkove razprave poglablja kot vrsta variacij na isto temo. Vse variacije, če se ne oziramo na podrobnosti, principialno variirajo in z variiranjem razvijajo in poglabljajo eno samo misel: nepoljubni, usodnozgodovinski pomen subjektivitete subjekta, kakor se le-ta razkrije v Pajkovi praktični filozofiji. Ta premislek ostaja vedè znotraj Pajkove misli, znotraj njegovega filozofskega zasnutka in skuša samó eksplicirati tisto, kar je v nji mišljeno na neekspliciran način, kar pa se nas samih kot ljudi v naši današnji zgodovini neposredno tiče. Prav zaradi te omejitve ostajajo pri tem nekatera vprašanja, ki zadevajo našo filozofsko sodobnost, nujno neeksplicirana.

V teh premislikih variirano vedno isto temo uvaja Pajk sam, zakaj to je tema praktične filozofije, ki zajema vase vse človeško ravnanje sploh in torej tudi vso teorijo kot vrsto praktične dejavnosti.

V svojem predgovoru pravi Pajk, da se v etiki združujejo najrazličnejše veje človeškega spoznanja; vso teoretično védnost in celotno praktično življenje zajema etika. Prav zato, pravi, se mu zdi razumljivo, zakaj je Spinoza povzdignil etiko v filozofijo. Sam pravi, da skuša slediti temu bistvu etike in opustiti sociološke principe etike, razmerje med etiko in pravom itd.

Ta prva misel Pajkove etike je za naš namen izredno pomembna, saj pomeni, da bo Pajk v svoji praktični filozofiji in z njo obenem z etiko »sopostavil« tudi »ontologijo«, tj. v principialni utemeljitvi etike se bo moralo pokazati Pajkovo pojmovanje bivajočega v celoti ali narave, sveta. Če je Pajk v svojem premišljanju dosleden, tedaj se narava v celoti ne bo pokazala bistveno drugače kot v njegovi teoriji posnemanja. Prav interpretativna eksplikacija Pajkovega pojmovanja bivajočega v celoti iz hkratnega prikaza njegove etike in njenega pomena bo naloga in cilj pričujoče študije. Iz tega pa obenem že sledi, da mi tu ne gre za raziskovanje vplivov, ki so morda realizirani v Pajkovi Praktični filozofiji; še več, menim celo, da je táko raziskovanje s stališča bistvenega pomena kake filozofske misli kaj malo pomembno ali celo docela nepomembno, zgolj neka vrsta historicistično komparativne manire, ki sama po sebi nikoli ne more priti do bistvenega pomena kake misli.*

Povzetek Pajkovega uvodnega orisa etike

Pajk začne z ugotovitvijo, da so dejstva, ki spadajo v občo predstavo nravnega ali moralnega, že od nekdaj priznana, drugače pa da je z vrhovnim principom morale. Ta se spreminja od epohe od epohe.

Pajk dalje odločno zavrača tiste etične nazore, po katerih smo pred moralnim zlom brez moči. Če so kaka taka spoznanja, tedaj so to po Pajku zmote, le navidezno znanje, ne pa pravo spoznanje. Ker je resničen vpogled

* Pajk sam navaja naslednje avtorje in dela, ki jih je ob svojem delu študiral: Descartesa, Leibniza, Locka, Huma, Kanta, Comta, Schopenhauerja, Herberta, H. Spencerja, Wundta, Gutberleta, B. J. St. Milla, Maudsleya, Riehla itd. Poznal je tudi Jodlovo zgodovino etike in še nekatere spise o etiki, npr. Düringov »Wert des Lebens«, Lombresov »Der Verbrecher«, Masarykovo »Die soziale Frage«, Paulsenovo »Ethik«, Reejevo »Die Ilusion der Willensfreiheit« itd.

redek, se širi predsodek, da je vpogled v naravna razmerja brez koristi, pravi Pajk. Po Pajku znanje razsipa v življenje in človeško dejavnost nešteta semena sreče, blaginje in razvoja.

Čeprav je tedaj etika znanje, pa je po Pajku ne smemo imeti za deskriptivno znanost. Etika namreč ni le teorija človeškega delovanja, temveč stopa ven v dejavno življenje, v rabo in izvajanje tako v zasebnem kot v javnem življenju. Ravno javno življenje potrebuje morale, da ne bi podivjalo, pravi Pajk. »To so gibala, ki so me vodila pri sestavljanju pričujočega dela,« pravi Pajk. Temeljna ideja tega spisa, pravi dalje Pajk, je najti nravno tudi v zunanji naravi, ne le v človeku. Pajk meni, da sicer v času prevladuje sociološko-etična smer, po kateri obstaja etično in etični človek le v socialnem. Vendar se on zavzema še vedno tudi za individualno etičnost, tj. za dolžnosti do sebe kot človeka. Za primer navaja brodolomca na samotnem otoku, ki bo — če se seveda hoče ohraniti in rešiti — prav tako sledil določenim dolžnostim do sebe kakor tudi do vnanje narave.

Dalje Pajk odklanja biologistično Spencerjevo in Maudsleyevo in tudi psihologistično pojmovanje etike. Odločno odklanja tudi utilitaristično etiko. O Kantovi etiki pravi, da se je nanjo posebej oziral in da visoko ceni Kanta zaradi njegove praktične filozofije. Čeprav se ni strinjal, kot pravi, z vsemi Kantovimi sklepi, pa vendar misli, da mimo Kanta ni mogoče. »Razumeti Kanta in celo zavrniti ga, imam za prav tako težko kakor tudi za znak temeljitega poskusa, prodreti v duha in študij filozofije« (str. 5).

Svojo pot v etiki oriše Pajk z naslednjimi besedami:

»Moj nazor glede obravnavanja etike je ta: kaka konvencionalna podlaga etike nikakor ne zadošča. Če naj bo etika več kakor le prikaz konvencionalnih oblik družbenega in družabnega življenja ljudi, tedaj jo je treba rešiti čisto utilitarističnih maksim in jo postaviti na temeljna načela, ki jih je treba prinesti iz obravnavanja narave. Ta temeljna načela pa morajo izčrpati pojem nravnega, mu dati zato univerzalni pomen (...) Umetnost rešitve tega obstaja vsaj po mojem mnenju razen v natančni psihološki analizi etičnih pojavov v uporabi še enega sredstva, ki ga v nobeni, še tako konkretni znanosti ni moči pogrešati, namreč metafizičnega integrala. Za takega pa je treba imeti najenostavnejši pojem, na katerega se morajo zvesti analitično najdeni elementi«.

Premislek

V tem uvodnem orisu lahko vidimo dvoje navidez nasprotujočih si določitev pomena etike. Najprej govori o tem, da je etika kot pravo spoznanje človeku še kako potrebna in koristna. Za kaj? Za etično, moralno ravnanje seveda. Táko ravnanje pa zajema po Pajku vso človeško dejavnost sploh in je seveda neogibno in torej koristno za ohranitev in rast človeškega rodu, kar smo videli v razpravi o posnemanju. Etiko bi torej tu pojmovali kot koristno samoovedenje pogojev samoohranitve in rasti človeka, kot pogoj tega, kot tak pogoj je etika vrednota. Če je znanost — in etika vključuje po Pajku vso znanost — v službi človeške sreče in razvoja, tedaj je etika kot tisto, kar vso to znanost in njeno praktično aplikacijo, tehnologijo in tehniko usmerja v smeri te sreče, zares pogoj ohranitve in razvoja človeka in je torej najbolj koristna. Brez nje bi družba in življenje sploh podivljalo. To dalje pomeni, da praktična filozofija, ki bi jo hoteli narediti za čisto teorijo, v okviru Pajkove misli sama za sebe nima nobene vrednosti; če ni vredna za samoohranitev in rast človeka, če ni v tem smislu vrednota kot pogoj ohranjajočega in razvijajočega se življenja, če ni v tem smislu koristna, je brez pomena in smisla. Samó kar je v službi ohranitve in rasti človeškega, ima pravico do obstoja in je nekaj vredno. Prav to so bila gibala, pravi Pajk, ki so ga spodbudila k sestavljanju tega dela.

To pa je ravno najbolj pomembno za naše razumevanje bistva njegove etike: da je namreč zanosna glasnica ohranitve in razvoja človeškega rodu, tj. glasnica rodovne (obče) subjektivitete in da vse teoretično in praktično početje razume in dopušča le, kolikor se le-to postavlja v njeno službo, kar pomeni: v službo človeka, njegovega življenja. Dalje iz tega sledi, da etika dobiva tedaj svojo vrednost in svojo resnico samó iz službe temu in takemu življenju. S tem se pokaže Pajkova praktična misel

v celoti na tiru vrednostne novoveške misli, ne glede na to, s kom se prepira in komu pritrjuje.

Pajkova vrednostna misel se posebno jasno pokaže iz zahteve, da moramo nravno najti v zunanji naravi, ne le v človeku. Vrednostna misel namreč vedno, povsod in v vsem gleda, išče in najde le vrednosti in vrednote, tj. tisto, kar že je ali pa še bo pogoj (tj. vredno) za življenje v nekem prav določenem pomenu. In tudi dolžnosti do sebe imajo svojo osnovo v tem hotenju življenja v določenem pomenu. Brodolomec na samotnem otoku bo izpolnjeval dolžnosti do sebe in do narave, če bo hotel sebe ohraniti in rešiti; in zato je to hotenje osnova take njegove individualne etike in se le-ta postavlja v službo temu hotenju (mu je koristna), zaradi česar se tedaj ta etika izkaže po svojem bistvu le kot poseben način (modus) tega hotenja samega. Brž ko odpade to hotenje, odpade tudi etika. Ali to pomeni, da je resnica etike neko hotenje ali volja delujočih, ne pa kak absolut sam po sebi? Ali bi torej moral Pajk, če bi mislil dosledno do kraja, zavreči nasebno absolutno neodvisno resničnost etičnih »spoznanj«, tj. vrednost in zahtev, in jih pokazati v celoti kot postavke in oblike hotenja ohranitve in rasti nekega načina življenja človeškega rodu in s tem tudi temeljito preinterpretirati pojmovanja resnice? V tej smeri so se dovršile analize etike in morale npr. pri Marxu in Nietzscheju. Vendar do tega Pajk eksplicite nikoli ni prišel, ta »prepad« mu je ostal skrit.

V nasprotju z vsem tem pa Pajk, kot smo videli, eksplicite in ostro odklanja utilitaristično etiko (etiko koristi), iz česar je videti, kakor da nasprotuje naši interpretaciji. Toda Pajk odklanja znani navadni etični utilitarizem v ožjem pomenu besede, ker le-ta ne usreza totalni obči volji do samoohranitve in rasti človeka, ki mora — kot kaže navedeni odlomek — vključevati naravo v celoti, Celoto bivajočega, ne le pragmatično utilitaren uspeh tega ali onega človeškega podjetja. Pajk mora zavreči navadno utilitaristično etiko, ker v nji ni totalnosti ali Celote sveta. V tem smislu gradi Pajk svojo etiko na dobri evropski filozofski tradiciji, ko odklanja etični sociologizem, psihologizem, biologizem, utilitarizem ipd. Ta »dobra« tradicija pomeni tu le to, da etika kot filozofska disciplina (praktična filozofija) lahko izvira le iz določenega pomena (razkritja) bivajočega v celoti, tj. iz ontologije.

Menim, da je za Pajkovo etiko v filozofskem pogledu najbolj pomembno prav spoznanje, da mora etika izhajati iz razkritja bivajočega v celoti, tj. iz spoznanja narave v celoti, in da je vsaka konvencionalna podlaga etike nezadostna. Seveda pa je pomen te zakonite umne Celote narave ostal Pajku skrit, zaradi česar njegova misel ni dohitela sodobne evropske misli.

Iz vsega povedanega pa je morda postala razumljivejša prva Pajkova misel o etiki, ki jo je Spinoza, kot pravi Pajk, dvignil do filozofije. To sedaj pomeni, da se v Pajkovi etiki razkriva bivajoče v celoti in je zato pravzaprav v nji še vsa filozofija v zasnutku.

RAZLAGA POGLAVITNIH POJMOV

Povzetek

Največja težava vsake znanosti je, najti svoje izhodišče in s tem poglavitni pojem te znanosti, pravi Pajk. Tu mu gre za tisti poglavitni pojem, na katerem naj bi temeljila praktična filozofija.

Pajk pravi, da pridemo do tega pojma, izhajajoč iz delovanja. Delovanje je usmerjanje duhovnih in telesnih moči k doseganju določenih ciljev. Dejanje je kompleks mnogih gibanj, ki se kažejo kot enota le po skupnem cilju. Pojem »praktičen« pa spada po Pajku v sfero delovanja. Razlikuje tri vrste delovanja: 1. po naključnih motivih, 2. po načrtu, 3. delovanje po načelih, preračunano glede na načela. Delovanje po načelih je po Pajku najbolj redko.

Iz različnih vrst delovanja pride Pajk do različne vloge volje v delovanju. Pri naključnem delovanju je pasivna, pri načelnem pa je aktivna. Aktivnost volje razume Pajk kot izbiranje in preračunavanje — seveda glede na načela.

Temelj in razlog različnih presoj dejanja po Pajku ne leži le v njegovi obliki, v formalnem, temveč v objektu samem, v posledicah dejanja, v miselnosti, v sredstvih za nekaj in v cilju.

Vse to razume kot lastnosti dejanja in delovanja in v njih je treba iskati pojem praktičnega. Vsebina dejanja ali njegova kvaliteta spada v pojem nravnega ali moralnega. Če vsebino delovanja ocenimo za vredno zaželeno, tedaj je to delovanje moralno dobro in kot takega ga ocenjujemo iz neke občečloveške predstave moralnosti.

Da pa bi bilo to moralno zares vredno, mora po Pajku izhajati in temeljiti v biti stvari ali sveta, tj. biti mora objektivno. »Torej mora nravno, da bi bilo vredno, ustrezati zahtevi, da je utemeljeno v biti stvari, tj. v svetu, da je torej objektivno. Zakaj samo kar je vsebovano v biti sveta, daje kaki stvari resnično vrednost. Vrednost (Wert) pa, ki leži v biti in prihaja iz biti, sprejme vsaka stvar iz svoje zmožnosti (primernosti) za kavzativno povezanost vseh stvari. Besede kavzativen, pravzaprav zadolžujoč, tu ne razumem v pomenu »kavzalen«, tj. z nujnostjo in prisilo pogojujoč povezanost stvari in njihove eksistence, temveč z dobrohotnostjo in pomočjo pospešujoč; torej ne z necessitas causandi, temveč z benevolentiae causa sublevando. To potemtakem praktično kot nravno pomeni zvezo objektivne nravnosti z miselnostjo delujoče stvari, s tem da se njena volja in krepost izraža za obče dobro ali za kavzativno povezanost stvari.«

Ta odlomek je izredno pomemben za razumevanje ontološke ali recimo kar metafizične utemeljenosti etike pri Pajku. Kavzativna povezanost pomeni Pajku obenem povezanost po smotru (»... . causativer d. i. zweckfördernder Zusammenhang«, str. 9), tako da stvari bolj ali manj pospešujoče ali ovirajoče delujejo druga na drugo v smeri smotra. Takó je po Pajku v malem (v človeški družbi) ali v velikem (v svetu, bivajočem v celoti). Nekateri ljudje z žrtvovanjem svojih sebičnih želj podpirajo blaginjo drugih, drugi pa narobe. To je tako tudi v živalstvu in rastlinstvu, pravi Pajk, zakaj to velja za mikro in makrokozmos (tj. bivajoče v celoti).

Sedaj se Pajk spusti v »empirijo«, da bi »dokazal« v človeški in zunajčloveški naravi obstoj takih življenje pospešujočih medsebojnih odnosov stvari. To sedaj »najde« pri kemičnih elementih, pri protoplazmah itd. — v filozofiji se tako združujejo vse znanosti. Kako je táko najdévanje mogoče, sem omenil že pri obravnavanju Pajkove razprave o posnemanju.

Dalje opazuje Pajk kristalizacijo in opaža tu zakonito medsebojno obnašanje delov snovi. V tem se, pravi, kaže težnja (torej hotenje?!) anorganske materije, da bi oblikovala samostojne individualitete, ki si skušajo zagotoviti svoj obstoj (Bestand sichern). Etični zakon individuacije se tu že nakazuje, pravi Pajk. Še bolj razvito najde Pajk to pri rastlinah, ki imajo še večjo nravno težnjo (več hotenja). Rastlina ne skrbi le zase, temveč tudi že za vrsto in celo za ohranitev drugih vrst, s čimer izkazuje po Pajku svojo ego-altruistično dejavnost. Npr. rastlinska simbioza, za katero Pajk celo navaja primere iz botanike. Tako najdemo na področju rastlinstva za razliko od poprečja kristalov že pojave družabnosti, pravi Pajk. Pri tem pritegne Lombrosovemu raziskovanju, ki je v vsej naravi zasledil tudi zločinstvo, in nahaja tudi med živalmi in rastlinami številne zločince. (Pri tem Lombroso sam citira misli Espinasa, Romanesa, Brehma, Darwina idr.) Za etiko iz tega po Pajku spet izhaja, da se izraža že v življenju rastlin določena hotenjska dejavnost, ki jo določneje dojamemo šele v carstvu živali. Pri živalih najde Pajk še izrazite primere dejavnosti, ki pospešuje »generalno blaginjo celote«. Tudi tu najde skrb zase, za vrsto in za način skupnega življenja in navaja za to primere iz zoologije (živalski roparji, maščevalne živali, živalski spolni zločinci, sodomija itd.). Pri višjih živalih opaža že kes, zvestobo, zakonsko zvestobo, zakonolom, strah pred kaznijo itd.

Z vsem tem želi Pajk pokazati, da omejevanje moralnega obnašanja samó na človeka ni možno. »Samo ker je etika napisana za človeka, se etično pokaže kot humanitarno, kot pristno človeško« (str. 14). Spričo velikosti celotne narave pa je človek le neznaten, pravi Pajk.

Po vsem tem Pajk izrecno zavrača Steinthalovo misel, da vesolje po sebi nima vrednosti brez človeške moralnosti. S tem se vedé upira tudi Kantovi določitvi človeka kot samosmotra, zakaj smoter sveta in človeka nam po Pajku ni znan.

Po tej »empirični analizi« dá Pajk sklepno definicijo moralnega: »Nravno ali moralno je vrednost (Wert), ki jo ima vsaka stvar v biti za pospeševanje ostalih stvari, ali kot je bilo že zgoraj rečeno: moralno je v zmožnosti (primernosti) za kavzativno povezanost vseh stvari sveta, ki jo ima vsaka stvar. (...)

Prvič iščem vrednost nravnega v objektivni kvaliteti vseh stvari, ne samo v človeških dejanjih; drugič pripisujem to kvaliteto biti sploh, ne samo človeku; tretjič iščem to kvaliteto v medsebojnem pospeševanju stvari.« To je šele moralno v najširšem pomenu in pripada bivajočemu v celoti. Posebej določi Pajk moralno v človeku: »Praktično v človeku je sestavljeno v glavnem iz dveh elementov: iz zgoraj omenjenega formalno nravnega in pravkar definiranega objektivno nravnega. Praktično je v človeški način delovanja prestavljeno in v njem izvajano nravno...« Nravno ali moralno (tisto, kar pripada bivajočemu v celoti, biti bivajočega) postane praktično (tj. moralno v človeškem pomenu), »ko preide v habitualno, ali stacionarno stanje subjekta« (str. 16). Etika torej postane šele, ko nravno sploh šele vstopi v človeško delovanje, ko se v človeškem delovanju razkrije moralna narava ali značaj bivajočega v celoti. »Biti moralen ali etičen pomeni torej po moji definiciji toliko kot biti zmožen in primeren za medsebojno pospeševanje blaginje in se postavljati v službo svetovnih interesov. V tem je po mojem pojmovanju moralna naloga človeka; zakaj on je del celote in mora biti kot tak udeležen v usodi celote« (str. 16).

Delovanje je po Pajku praktično, če se nanaša na moralne smotre, če ga spremlja moralna miselnost in če je določeno po moralnih motivih in momentih.

Iz tako določenega pojma praktičnega izhaja po Pajku pojem praktična filozofija, ki je znanost o delovanju po etičnih zakonih in to v dveh odnosih: prvič kot znanost v nravnem (das Sittliche) in nato kot navodilo za praktično delovanje. V tej zadnji določenosti se razlikuje po tendenci od etike, ki je pretežno teoretične narave, ker skuša pojave, ki jih je spoznala za nravne, spraviti na skupni pojem ali jih razložiti iz skupnega pojma.

Praktična filozofija razpade torej po Pajku na dva dela:

1. teoretičnega, ki raziskuje naravo moralnega in išče princip letega,

2. praktičnega, ki skuša odkriti in pokazati moralne zakone kot moralne vzore, ideale in pravila za praktično življenje.

Premislek

Oglejmo si prehodno pomen Pajkovih temeljnih pojmov in določil. Najbolj pomemben je tu vsekakor odlomek o moralnem kot nečem, kar pripada biti stvari, in misel o kavzativni povezanosti vseh stvari. Pomemben je ta odlomek za razumevanje ontološke utemeljenosti etike oziroma praktične filozofije pri Pajku. Bit razume Pajk v dvojnem pomenu: kot celoto bivajočega in kot bistvo, ki to celoto omogoča. Tu torej Pajk razkrije in v nadaljevanju še podrobneje razkriva določeno potezo »biti« ali bistva vseh stvari, tj. kvaliteto bivajočega kot takega in v celoti. To »bit« ali bistvo pa razume Pajk kot vrhovno vrednoto, saj samó v tej »biti« temelji vrednost vsake stvari. »Bit« pomeni tisto, kar omogoča táko bivajoče in kar kot vrhovna vrednota obenem podeljuje vsemu takó bivajočemu vrednost; ta je — če gledamo s strani tega bivajočega — v njegovi večji ali manjši primernosti za kavzativno (tj. medsebojno soomogočujočo) povezanost vseh stvari, tj. Celote bivajočega. To je temeljna ontološka postavka, ki razkriva poseben značaj (kvaliteto) vseh stvari, vsega bivajočega v celoti. Ta posebni bistveni značaj je torej posebna ustrojenost bivajočega kot takega, namreč zakonite kavzativne povezanosti v Celoto iz omogočujoče »biti« ali bistva; ta posebna ustrojenost bivajočega se tedaj na tej poti Pajkovega vprašanja o bivajočem kaže kot nravnost ali moralnost. »Bit« (ta kvaliteta bivajočega) je razumljena kot to omogočujoče te kavzativne vezi med stvarmi (to omogočujoče, potentia, ima v tradicionalni filozofiji pomen esse essentiae ali bistva oziroma notranje narave nečesa (kvalitete), zaradi česar tudi pravim »bit« ali bistvo); kot taka vez pomeni to vsezedinjujoče. Eno bivajočega v celoti, ki šele tako postane Celota. Pajk pravi: kar je vsebovano v »biti« stvari, daje stvári vrednost. S tem pa dobi ta »bit« obenem pomen vrhovne vrednote. Vrednost vrhovne vrednote je ravno v omogočanju vrednosti vsega v kavzativno povezani Celoti sveta. Vrednost vrhovne vrednote je v tem, da je VEZ, ki konstituira vse bivajoče v Enoto in Celoto. Kot smo videli, posebna poteza bivajočega v celoti ni zgolj kavzalna, gola vzročna povezanost, ampak se pokaže kot kavzativna, kar vključuje pomene pripomoči, omogočanja, potrjujočega hotenja, pospeševanja; vse to pravzaprav druži beseda ljubezen, ki je naravnana v neki končni cilj. Kavzativna povezanost velja tudi kot odnos med bistvom in bivajočim. S tem je treba razumeti to, da odnos »biti« ali bistva in

bivajočega ni odnos vzroka in posledice, temveč odnos bistva (esence) in eksistence, ki je vedno aktualizacija (bistvo se aktualizira v bivajočem, eksistentnem).

Dalje je Pajk določil »bit« stvari kot objektivnost, ta pa je v novoveški evropski filozofiji vedno le korelat subjektivnosti in s tem njena pred-stavljenost, pred-metnost. Pomen »biti« tedaj poleg pomenov omogočujočega, bistva in vrhovne vrednote zajema tudi pomen objektivitete ali subjektivitete (kar smo videli že v njegovi teoriji posnemanja).

Z vsemi temi pomeni, ki jih neeksplicitno vsebuje Pajkovo pojmovanje bivajočega v celoti, se Pajk zadržuje znotraj njemu sodobne razkritosti biti bivajočega — predvsem v vrednostnem mišljenju, ker le-to pri njem prevladuje.

Kako se pravzaprav vrednostno mišljenje pokaže pri Pajku? V zadnjem stavku omenjenega odlomka pravi Pajk: »To praktično kot moralno pomeni torej neko povezanost objektivne moralnosti z mišljenjem delujoče stvari, v kateri se izraža njena volja in zmožnost za obče dobro ali za kavzativno povezanost stvari«. Objektivna moralnost pomeni tu: iz »biti« izhajajoča posebna narava (bistvena poteza) bivajočega kot takega v celoti. Delujoča stvar pomeni katerokoli bivajoče, ker pa gre za mišljenje delujoče stvari, je to človek. Povezanost, enotnost stvari v tistem vse-zedinjujočem enem, ki daje vrednost vsaki posamezni stvari v tej kavzativni povezanosti, je spet sama po sebi vrednota in obče dobro. To vse-zedinjujoče Eno je zato kot vrhovna vrednota obenem najvišje načelo presoje dobrega ali moralne vrednosti kake posamezne stvari ali dejanja; vsaka stvar ali dejanje je dobro, kolikor sámo že pospešuje in v sebi in svojem delovanju dopušča in udejanja vrhovno vrednoto, vse-zedinjujoče Eno, na katerem že v lastnem bistvu participira. V bistvu sleherne stvari, slehernega bivajočega, se tedaj tu razkriva vedno nekaj vrednega in v njem vrednost, vrednota. Videli smo, da je po Pajku bistvena poteza vsega bivajočega (in torej tudi človeka) zmožnost kavzativne povezanosti celote iz »biti«. Prav to razkrivanje bistva bivajočega kot vrednosti pa je tisto, kar določa vrednostno mišljenje.

Ker je torej moralnost v doslej opisanem pomenu obča struktura vseh stvari, tj. bivajočega sploh in zato tudi človeka, dalje, ker je to bistvena struktura (struktura bistva sleherne stvari in torej tudi človeka), je moralno delovanje neposredno sproščanje in udejanjanje lastnega bistva in zato pravzaprav svoboden razmah tistega najbolj človeškega v človeku — človekovega bistva. Prav zaradi tega zahteva moralnosti nikakor ne more biti heteronomna, vnanja človekova determiniranost ali zgolj konvencija, temveč njegova svoboda kot avtonomno sproščanje in uveljavljanje lastnega pristnega bistva, prave človeškosti, ki — kot smo videli — temelji in izhaja iz prej opisane »biti« sveta. Človek je tedaj prvi deležnik »biti« ali bistva vsega bivajočega v celoti, ki ima prej opisani pomen vrednote; iz tako razkrite »biti« kot vrednote dobiva človek svojo lastno vrednost in lahko najde tudi vrednost sleherne druge stvari. Iz te njegove notranje, bistvene vrednosti sledi vrednost njegovih dejanj kot povnanjene in udejanjene notranje vrednosti. Iz te principialnosti (bistva v doslej opisanem pomenu) izhajajoče človekovo delovanje uveljavlja obče dobro, pri čemer ta »obče« ni le človeško občestvo, temveč celota bivajočega. Dejanja, preračunana na to in iz te principialnosti, so preračunana in izmerjena vedno na to obče dobro. Skriti pomen tega občega dobrega in vrhovne vrednote ali »biti« bomo morali pozneje še podrobneje premisliti.

Sedaj si oglejmo še pomen Pajkovega »empiričnega« dokazovanja moralnosti kot obče strukture bivajočega v celoti. Pri tem je zanimivo, kako se skozi »antropomorfizacijo« vsega pravzaprav razkriva na svojevrstno sami sebi skrit način subjektiviteta subjekta v svoji vnanjosti kot objektivni »red narave«. Potem, ko je Pajk vse bivajoče »antropomorfiziral«, ko je povsod v naravi nereflektirano srečeval le človeško bistvo, pravi, da ima človek v tem svetu le neznatno vlogo spričo velikosti sveta. Ta skromnost se v premisleku pokaže kot sama sebi skrita neomejenost in edinost subjektivitete človeka. Pajkovo besedno odklanjanje »antropocentrizma« potem, ko je njegova misel povsod postavljajoč razkrila samo tisto, kar pripada predvsem bistvu človeka (tj. smotrnost delovanja, kavzativno povezanost, vrednost, celotnost, nravnost in vso ontološko kategorialno določenost bivajočega — skratka subjektiviteto človeka kot objektiviteto ali predmetnost), je njegovo besedno odklanjanje Kantove določitve človeka kot samosmotra mogoče samo zato, ker Pajk ni domislil

»ontologije«, tj. ni vedé domislil pomena bivajočega v njegovi »biti«, tj. bistva bivajočega. To pa nas ne more ovirati, da ne bi iz Pajkove utemeljitve praktične filozofije ali etike s premislekom dognali pomen, ki ga v nji mora imeti bivajoče v »biti« ali bistvo bivajočega.

Oglejmo si najprej, glede na kaj se pokaže Pajku bivajoče v določenih plasteh ali »regijah«. Videli smo že, da se pokaže Pajku bivajoče kot zakonito povezana objektivna celota in enota. Gledano s strani etike je to, kar to zakonito celoto omogoča, to vse-zedinjujoče eno, »bit« kot vrednota (bistvo), iz katere dobiva večjo ali manjšo vrednost bivajoče takó, da je preračunano glede na njegove zmožnosti in moči pospeševanja vseobče kavzativne enotnosti in s tem blaginje Celote bivajočega; precenjeno ali ovrednoteno je torej glede na »bit« celote in iz nje. V tem postavljajočem proračunu in po njem pa se razkrije bivajoče v celoti kot razplasteno, kar celote niti najmanj ne razbije, ampak le notranje strukturira. Bivajoče se torej razplasti ob vodilu večje ali manjše zmožnosti pospeševanja kavzativne povezanosti celote in s tem večje ali manjše udeleženosti v »biti« ali bistvu kot vrhovni vrednoti.

Najnižja stopnja, plast ali regija so tedaj kemični elementi in njihovo medsebojno obnašanje. Tu je nravnost komaj v zametku, vendar že je. Višja stopnja ali plast je kristalizirano bivajoče, še višja je rastlinstvo, kjer je moralnost ali nravnost že očitnejša, kot je očitnejša tudi višja organizacija snovi. Še višja stopnja je potem živalstvo, v katerem razlikuje Pajk že vmesne plasti. Najvišja znana plast ali stopnja bivajočega je človek — zato je najbolj razvito bitje. V njem se moralnost zave same sebe. V najvišji regiji bivajočega — v človeku — pride tedaj objektivna vse-zedinjenost te celote bivajočega do samospoznanja in kot princip in pogoj življenja in delovanja vsega in predvsem človeka postane vrednota sama za sebe. Pogoj življenja pa je, kot smo že videli, pogoj ohranitve in razvoja tega življenja; pogoj ohranitve in razvoja je ohranjanje in razvijanje. Kot je pokazal Pajkov primer brodolomca na samotnem otoku, pa ta pogoj ni brezpogojen pogoj, temveč je sam že pogojen pogoj, zakaj pogojuje ga hotenje tega določnega življenja: samo če hočemo živeti (v doslej še nepopolno opisani določenosti življenja), se moramo ohranjati in razvijati. To hotenje življenja ali volja do življenja se izkaže kot brezpogojni pogoj. Ta konsekvenca je seveda za Pajkovo misel nenavadno pomembna, kar bomo videli pozneje. Če govorim tu o življenju, tedaj pomena »življenja« ne smemo jemati v njegovi vsakdanji samoumevnosti. Tu gre vseskozi za določen pomen življenja, ki bo šele na koncu razprave določneje pojasnjen.

Védenje nasploh, znanost in praktična filozofija še posebej je tedaj kot samoovedenje objektivne enotnosti in zakonito povezane celote bivajočega v njegovem bistvu sama sebi vgrajena v službo tej celoti, ki jo obenem izraža, odraža, reflektira, tj. posnema, kakor je Pajk pokazal v svoji teoriji o posnemanju. Vsa človeška vednost sploh se razkrije tako kot iz kavzativne povezanosti celote izhajajoče pospeševanje te iste kavzativne povezanosti celote. To je njena temeljna, bistvena določenost in smisel. Vse človeško delovanje sploh, ki je uravnavano iz principa te celote, v okviru Pajkove misli prav takó pospešuje to celoto. V svoji samoovedenosti se zato šele dovrši celota bivajočega kot taka in se tako izroči sama sebi. Znanost in filozofija zato nikakor nista kaj poljubnega ali samovoljnega, temveč najvišji domet človeka. Ta védnost tudi ni zgolj abstraktna, temveč nekaj, kar je le v delovanju. Ker pa šele samoovedenost celote bivajočega pripusti to celoto kot táko, je samozavedanje te celote na neki odločujoči način osnova in dopolnitev te zakonite kavzativne povezanosti celote bivajočega. V to samozavedanje celote je po svojem bistvu poklican človek, v njem se Celota dopolni kot celota v tem, ko človek misli celoto bivajočega in deluje v celoti bivajočega pospešujoč in postavljajoč tako povezanost vsega v Enoto Celote. Ta misel, če jo domislimo do kraja, pa pomeni, da je subjekt te Celote človek sam, zakaj brez njega je kot take, kot Celote, ne bi moglo biti, sploh ne bi imela svojega mesta in kraja, svoje osnove, tj. sub-jekta. To seveda ob predpostavki, da ni ničesar za stvarmi, za naravo, kakor pravi Pajk; da nam je misel o kakršni koli transcendenci prazna, da torej te Celote in Enote sveta ne moremo postaviti na kakorkoli že določenega boga ali absolut, ki bi bil njen nosilec tudi brez človeka. Subjektiviteta človeka kot subjekta in samosmotra tedaj edina lahko šele pospešujoč vzpostavlja vso zakonito kavzativno celoto bivajočega kot pogoj, ki omogoča njo sámo kot táko v njenem takem ohranjanju in razvijanju (takem življenju) in brezpogojni pogoj tega pogoja je to subjektiviteto prežemajoče hotenje same sebe. S tem se »bit« ali

bistvo kot vrednota celote bivajočega v svoji prej orisani hierarhični razkritosti, nravnost kot temeljna poteza bistva bivajočega itd. pokaže kot postavka ali vnanjost ohranjujoče se in razvijajoče se subjektivitete v zgodovini novoveškega evropskega človeka.

Subjektiviteta nam pomeni na tej točki razprave toliko kot človekovo bistvo; njen pomen v okviru Pajkove praktične filozofije bo treba še določneje premisliti.

Ves dosedanji premislek Pajkovih postavk — in tu nam tudi ni šlo za kaj drugega kot za premislek POMENA teh postavk, ne glede na to, da Pajk sam vsega tega nikoli ni tako premislil — nam že dopušča neki razgled na temelj in »resnico« njegovega pojmovanja bivajočega v celoti. To Celoto kot Celoto prežemajočo, tj. vse bivajoče družečo VEZ si spleta hotenje ohranitve in razvoja življenja (ki ga je v njegovem načinu še treba pokazati) človeka, hotenje, ki prežema to obče človeško bistvo ali subjektiviteto. Resnico in temelj te vrednostne ustrojenosti bivajočega v celoti (tj. bistvo bivajočega) nosi tedaj to hotenje, ki ga moramo iz Pajkovih misli še pojasniti. Misel o neodvisnosti, nasebni, tj. transcendentni resničnosti tako ustrojene zgradbe bivajočega v Celoti izgubi tu vsak pomen. Beseda »transcendenten« pomeni v okviru Pajkove misli toliko kot »čeznaraven, nad-naraven«; nekaj, kar bi bilo »za stvarmi« ali »za naravo«, kot pravi Pajk. Iz tega pa še nikakor ne sledi sklep, da Pajkova misel torej ni objektivna. Padec nasebne resničnosti tega pojmovanja bivajočega je principialno docela združljiv z njegovo objektivnostjo.

Vse to pa je Pajku ostalo skrito, zakaj če bi se mu to razkrilo, bi bilo z nadaljevanjem njegove etike končano. Izdelavo in dovršitev etike, kakršna je, mu torej omogoča principialna ontološka naivnost. Po Heglu je to v Evropi vsekakor mogoče reči. Vprašanje pa ostaja, zakaj se Pajku vse to razkriva na tak samoprikrit način (skozi to njegovo »naivnost«). Vsega tega nikakor ne smemo misliti tako, kakor da Pajk samovoljno »antropomorfizira« naravo. To bi bil višek nesporazuma.

POJEM DELOVANJA

Povzetek

Delovanje analizira Pajk z njegove psihološke in etične strani. Pravi, da vse delovanje izvira iz motivov ali gibal, ki so bodisi v delujočem subjektu samem ali pa prihajajo od zunaj. Subjekt je v nenehnem nemiru, ta nemir je poželenje. Človek ima vedno potrebe in deluje vedno po motivih, ki se kažejo v njegovi duši. Potreb in poželenj ne more negirati ali se jim umikati, ne puščajo mu časa za nedejavnost.

Razen te psihološke strani ima delovanje tudi svojo etično stran, ker človeka ne giblje zgolj vzročnost, temveč notranja praktična volja, mišljenje po nespremenljivih maksimah.

Če gledamo na gibala ali motive, jih najdemo po Pajku tri vrste:

1. vtisi iz vnanjega sveta,

2. psihični motivi,

3. etični motivi. Ti so taka gibala, ki izvirajo iz vpogleda v izvrstnost objektivne nravnosti (torej iz določene »ontologije«).

Naslednji element delovanja, o katerem govori Pajk, je smoter, ki ga skušamo s slehernim delovanjem doseči. Predstava smotrov sledi iz narave delovanja kot hotenja in teženja. Delovanje teži k zadovoljitvi potreb in poželenj. Razen težnje po nečem določa delovanje tudi nasprotno teženje po odklonitvi nečesa. Gre torej za pozitivne in negativne smotre. Kar nam je koristno ali dragoceno, skušamo doseči, kar škodljivo — odstraniti; prvemu pravimo dobro, drugemu zlo. Seveda je za Pajka tako določeno dobro ali zlo subjektivno in šele iz etičnih lastnosti le-tega je mogoče ugotoviti, ali je tudi objektivno.

Dalje pravi Pajk, da temeljijo vsi smotri v enem: zadovoljitvi poželenj. To je končni smoter vseh smotrov in se imenuje blaženost. Taka je za Pajka predvsem psihološka stran delovanja, medtem ko je za etiko pomembna predvsem blaženost iz kreposti.

Nadaljnji element delovanja je trdnost volje ali hotenja za dosego cilja delovanja. Ta volja, njena »trdnost«, zavisi od jasnega spoznanja kakega dobrega, od prepričanja o njegovi nujnosti in od vnanjih okoliščin.

Izvedbo zahotenega imenuje Pajk d e j a n j e; to je po telesnem gibanju povzročena sprememba v vnanjem svetu. Dejanje povzroči povratni učinek ali p o s l e d i c o. Prav gotovo si ne moremo biti pri delovanju docela gotovi uspeha, pravi Pajk.

Nazadnje govori Pajk ob analizi pojma delovanja še o d e t e r m i n i r a n o s t i tega delovanja. Človek je za Pajka v svojem delovanju podrejen objektivno danim zakonom. Samo če se jim podredi, lahko doseže svoje smotre. »Takó nujnost, da je treba delovati pod pritiskom določenih motivov, kakor tudi nezanesljiv izračun uspeha kakega dejanja je razločen dokaz, da se delovanje (Händeln) vrši kot nekaj naravno nujnega, absolutnega in od subjekta neodvisnega, da je torej človek pri delovanju podrejen objektivno danim zakonom. Če le-te zakone spozna in se jim podredi, tedaj mu lahko uspe doseči zaželene posledice; če pa spregleda ali zanemari te zakone, tedaj ne doseže cilja. Posledice ga poučijo, kolikor zadevajo fizični milje, o suverenosti nekega nad človeško voljo stoječega nravnega zakona. To podrejenost misli Pajk površno kot enostransko podrejanje pod nekaj, kar je človeku d a n o brez njegovega sodelovanja.

P r e m i s l e k

S to določitvijo d e l o v a n j a je Pajk morda najbolj določno pokazal sebi samemu skrito bistvo svoje etike in vrednostne misli. Pokaže se namreč, da je torej Dobro in Zlo, nravno in nravni Red sveta in kavzativna povezanost celote bivajočega v Enoto iz vse-zedinjujočega Enega tj. iz »biti« kot vrhovne vrednote, utemeljeno navsezadnje na tem preprostem »dejstvu«, d a j e n e k a j d o b r o a l i z l o z a n a s. Seveda Pajk brž doda, da je to le subjektivno in je treba šele videti iz njegove e t i č n e v s e b i n e, ali je tudi objektivno Dobro in Zlo, ki pa vendarle ostane kot táko z a n a s. To Pajku pomeni, da ga je treba p r e r a č u n a t i iz temeljnega principa nravnosti, tj. iz vse-zedinjujoče »biti« kot vrhovne objektivne vrednote. Ker pa je po Pajku zadnji smoter vsega delovanja sploh z a d o v o l j i t e v v s e h p o ž e l e n j ali b l a ž e n o s t iz kreposti, nam premislek pokaže, da je bistvo tega proračuna izračun največje možne t r a j n o s t i, o b č o s t i in v s e s t r a n o s t i zadovoljitve vseh poželenj ali trajnost in občost b l a ž e n o s t i. Temu proračunu samemu imanentna (v njem postavljena) računska postavka je tedaj n u j n a v s e - z e d i n j u j o č a »b i t« (vrhovna objektivna vrednota) in z njo v računu sopostavljeno in takó razkrito bistvo bivajočega v celoti in s tem tudi bistvo človeka (človekova subjektiviteta določa bistvo človeka). S t r u k t u r a t e g a p r o r a č u n a z vsemi svojimi nujnimi postavkami in predvsem celotno strukturo tega proračuna prežemajoče h o t e n j e končnega smotra (tj. blaženosti) z vsem čutno-reaktivnim človeškim aparatom vred je celotna s u b j e k t i v i t e t a človeka ali e n o t n o s t r a z u m a (ratio-račun), v o l j e i n č u t n o s t i. Račun namreč pokaže, da je objektivno največja in o b č a trajnost zadovoljitve vseh poželenj ali blaženost dejanska lahko le, če v s a b i t j a uravnajo svoje delovanje glede na táko blaženost, če je hotenje največje in trajne obče blaženosti ali zadovoljitve neodtujljivo lastno vsem bitjem. Ta njihova lastnost ali kvaliteta, kot pravi Pajk, se razkrije kot bistvena poteza bivajočega v celoti in nosi s seboj t á k o razkritost bivajočega v celoti (tj. da nravnost pripada vsem stvarem sploh, kot pravi Pajk).

Na tem preprostem »dejstvu« sloni tedaj vsa ta ontološka Zgradba sveta, tj. nravni Red bivajočega v celoti pri Pajku. P r i k r i v a n j e vsega tega, ki sem ga prej omenil, pa je v tem, da se ta, pravzaprav utemeljujoči »fakt« sam povratno izvaja iz Zgradbe sveta, ki sama že počiva na njem. Ta povratnost in obrnjenost razlage bivajočega v celoti, ki omogoča Pajku verovanje v resničnost te Zgradbe na sebi, je tisto, kar imenujem tu samoprikritost nekega pomena resnice v evropski misli. Če bi se Pajku to razkrilo, bi bil seveda nenadoma vržen na pot, ki jo je v evropski misli prehodil npr. Nietzsche.

Ali naj ta ugotovitev velja kot očitek Pajku? Nikakor. Zakaj r e s n i c a, ki se pri Pajku kaže tako v svoji samoprikritosti, je vendar bistveno zgodovinsko določen lik o b j e k t i v n e r e s n i c e, ki so jo zgodovinska ljudstva nosila, po nji sami poklicana v to nošenje. To o b j e k t i v i t e t o je treba seveda razumeti tu v novoveškem filozofskem pomenu, tj. kot absolutno korelativno vnanjost subjektivitete. Vprašanje seveda ostaja, kdaj je usodno dopolnjen kak lik resnice in kaj je njen čas.

Oglejmo si dalje pomen Pajkove teorije determiniranosti ali m o t i v i r a n o s t i človeškega delovanja. Človeško delovanje se kaže Pajku vedno kot deter-

minirano. Gibala ali motivi njegovega delovanja prehajajo od vtisov iz zunanjega sveta, iz notranjosti (psihični motivi) in iz etičnih principov. Toda Pajk pri tem, ko ugotavlja neogibno motivacijsko determiniranost človekovega delovanja, »spregleda« to, da se človek sicer te determiniranosti neposredno nikoli ne sprosti, da pa postane samoustvarjalen in v tem smislu svoboden v tistem hipu, ko dobi »oblast« nad vsemi temi motivi in okoliščinami samimi. To se godi tako, da človek sam sebi ustvarja take okoliščine, za katere vnaprej ve in preračuna, kakó ga bodo neposredno motivirale, ko se bo znašel v njih. S tem torej izbere zase take okoliščine, ki ga bodo neposredno motivirale za tako delovanje, kakršno sam vnaprej določi. Do te sprostitve torej pride, k o č l o v e k j e m l j e v s v o j r a č u n v s e n o t r a n j e d r a ž l j a j e i n m o t i v e , v s e o k o l i š č i n e i n n r a v n e p r i n c i p e k o t d o c e l a p r e r a č u n l j i v e i n r a z p o l o ž l j i v e v r a č u n a n j u n a n e k a j , kar je spet dano le kot postavka tega njegovega proračuna. Način biti vseh teh okoliščin, notranjih motivov in nravnih principov se tedaj pokaže kot postavljenost (računska postavka, tj. racionalnost, umnost), ki jo je prevzel nase subjekt sam. Šele s tem je subjektiviteta subjekta dopolnjena. Tako se tudi »bit« kot princip vse-zedinjenosti kavzativno povezane celote bivajočega in kot najvišja vrednota pokaže kot računska postavka v totalnem proračunu, ki omogoča vse računanje. Vse to Pajk sicer nakazuje z mislijo, da mora človek »objektivne« zakone spoznati in se jim podrediti, če hoče doseči cilj. Toda prav te misli ne domisli do kraja, saj bi mu le-ta pokazala »objektivne« zakone v docela drugačni luči. S tem bi seveda razpadla tudi Zgradba sveta, zato mora ta ostati nedomišljeno, skrito, tj. p o k a z a t i s e m o r a n a s a m o p r i k r i t n a č i n.

(Naj za ilustracijo tega, kar tu mislim, omenim naslednji »primer«: Nacionalna ekonomija je razumela zakone proizvodnje in tržišča kot objektivne naravne zakone, ki se jim mora človek podrediti. Marx npr. objektivnosti teh zakonov sicer ne zanika, vendar pokaže njihov obče s u b j e k t i v n i izvor, tj. izvor v določeni človeški rodovni s u b j e k t i v i t e t i , tj. celoti delovnih odnosov in produkcije na določeni stopnji razvitosti proizvajalnih sil. Zaradi tega vpogleda je tudi daleč od tega, da bi pridigal preprosto spoznanje in podrejanje tem objektivnim zakonom.)

MORALNOST IN NJENI ODNOSI

P o v z e t e k

Pomemben poseben problem praktične filozofije je po Pajku odnos med moralnostjo in blaženostjo. Pajk skuša rešiti ta problem — kot pravi — najprej na »pozitivistični« podlagi.

K blaženosti po Pajku ne spada le zadovoljevanje trenutnih potreb, temveč več, zakaj človeška duša zahteva polno zadovoljitev, ta pa mora biti preračunana na trajnost, zakaj trenutna zadovoljstva lahko prinašajo s seboj poznejše zlo. Pri tem je treba premisliti tudi to, da je lahko komu kaj ugodno, kar drugim ni, pravi Pajk. Blaženost mora torej zajemati in vsebovati to, kar je dobro za vse, mora biti splošno veljavna, absolutna. Dobro, ki mu manjka obča veljavnost, s stališča praktične filozofije, sploh ni dobro. »Moralno dobro je namreč vse, kar pospešuje kavzativno povezanost stvari, kar stori, da kaka stvar spolni svoj smoter in smoter drugih stvari in da ustreza tisti določitvi, ki ji po njeni naravi pripada, ki jo nosi v sebi ali postavlja predse. Blaženost lahko nudi kaka stvar le, če je zadovoljitev trajna, popolna.«

Dalje pravi Pajk, da vsaka krepost prinese del te obče blaženosti, vse kreposti skupaj pa popolno blaženost, ki je objektivna. Kreposti so zato zanesljiva sredstva blaženosti. To pojasnjuje s primerom p r a v i č n o s t i : Če država za vse enako uveljavlja pravico in zakone, tedaj vodi to k obči blaginji ljudi, ki je zato rezultat te kreposti. Če pa je kdo zaradi izpolnjevanja kreposti vnanje nesrečen, tedaj po Pajku odtehta to nesrečnost notranja zadovoljitev krepostnega, zakaj najlepša in najbolj zanesljiva je ravno notranja blaženost.

Pravilo je tedaj, da je popolno blaženost mogoče doseči le s praktičnim, tj. moralnim ravnanjem in dejavnostjo, ker brez take dejavnosti ni blaženosti.

Moralnost je tako p o g o j blaženosti kot končnega cilja vsega in vsakega delovanja. Če je v delovanju težnja za dosego določenega cilja in če moralno delovanje razkriva težnjo za dosego absolutne blaženosti kot končnega cilja, »... tedaj je v moralnosti orisan pogoj ali z a k o n , na katerega je doseganje

blaženosti vezano.« Zakon pa ni nič drugega »... kot izraz s m o t r a , ki mu zakon služi; zakaj tisti, ki daje z a k o n , je identičen s tistim, ki hoče smoter zakona doseči«. Pajk pravi, da je v tem stavku nauk, naj človek ne bi letal le za naključnimi neposrednimi dobrinami, temveč naj bi težil za zanesljivimi dobrinami iz kreposti. V tem je po Pajku življenjska naloga človeka. Da pa si krepostni včasih nakoplje s svojo krepostjo sovraštvo drugih, to gre po Pajku na račun n e p o p o l n o s t i , ki je bolj ali manj lastna vsem stvarem, deloma pa na račun zlega, ki je neogibno nasprotje dobrega.

V nadaljevanju pravi Pajk, da končni smoter vsega delovanja ni nekaj daljnega, temveč vedno že sodeluje v vsakem človekovem delovanju. Pajk išče tako določenemu pojmu moralnosti in pojmu blaženosti (kot posledica moralnosti) v njunem takem odnosu skupni višji pojem. Ta višji pojem je že omenjena kavzativna povezanost vseh stvari, ki vse težijo k zanesljivemu končnemu smotru. »Skladnost s tem poslednjim smotrom biti in z obliko njegove izpolnitve — ta oblika kaže ravno na določene zakone, moralne zakone — prinaša blaženost; neskladje (Disharmonie) s tem poslednjim smotrom pa prinaša s seboj vsakršna moralna in fizična zla«. V tem stavku se jasno kaže ontološka dimenzija Pajkove praktične filozofije.

Ta premislek ima Pajk za pozitivistično, tj. na izkustvu utemeljeno spoznanje. Pravi, da gredo nekateri religiozni in filozofski sistemi še naprej od tod in sprejemajo osebnostnega pratvorca morale, ki postavlja tudi končni smoter in zakone moralnega delovanja. Sam pravi, da se temu odreka in se zadovoljuje z utemeljitvijo moralnega, kot jo je razvil doslej. Po tej utemeljitvi spoznamo moralno iz pospeševanja kavzativne povezanosti stvari, ki ima za posledico blaženost tistih delujočih stvari, ki to povezanost pospešujejo. Pajk pravi, da svoj pojem vzročno-posledičnega odnosa med moralnostjo in blaženostjo utemeljuje na predpostavljenem končnem smotru, iz katerega izhajata tako moralnost kot blaženost.

Ko govori Pajk o zakonitosti ali zakoniti naravi moralnega, pravi, da je to moralno r e g u l a t i v n i p r i n c i p človeškega delovanja. Ker pa je to moralno ali nravno v objektivni kavzativni povezanosti bivajočega, zato je skladnost človeškega delovanja z naravnimi zakoni bistvena lastnost praktično moralnega. Narava je za Pajka le skrajšano ime za n a r a v n e z a k o n e. Človeški moralni zakoni so le del naravnih zakonov v opisanem pomenu, praktična filozofija pa kljub temu obravnava pretežno človeške moralne zakone. Tako se v človeku odigrava del kozmosa.

Historični pregled opredelitev odnosa med moralnostjo in blaženostjo pokaže Pajku dve vrsti razlag izvora morale: 1. morala izvira iz narave in njenih zakonov, 2. morala izvira iz človeka. Pajk to dilemo razreši s tem, ko pokaže, da to sploh ni dvoje, temveč po bistvu eno, kakor smo videli iz dosedanjih opisov.

P r e m i s l e k

Vse Pajkove misli v tem poglavju potrjujejo naš prejšnji premislek. Človekov smoter, ki se ujema s smotrom zakonite kavzativno povezane celote sveta, je pospeševanje obče trajne blaženosti, tj. zadovoljitve vseh poželenj. Ta poželenja pa so — kot smo videli že v Pajkovi teoriji posnemanja in tudi pozneje — v službi o h r a n j a n j a in r a z v o j a ali bistvene r a s t i človeštva. Zadovoljevanje teh poželenj in potreb pomeni tedaj to ohranjanje in razvijanje. T r a j n a in obča zadovoljitev poželenj in potreb pa pomeni neomejeno, brezkončno o h r a n j a n j e i n r a z v i j a n j e, nenehno samopresegajoče se stopnjevanje zadovoljevanja. T o j e d o s l e j r a z k r i t i p o m e n b l a ž e n o s t i, ki jo je Pajk definiral kot trajno in obče zadovoljitev vseh potreb in poželenj. Ta blaženost zato ni kaka nirvana absolutne umirjenosti, temveč trajna, obča neomejena in neovirana rast ali s a m o p r e s e g a j o č e s e s t o p n j e v a n j e z a d o v o l j e v a n j a; šele to je prava s l a s t b l a ž e n o s t i, ki je po Pajku prisotna že zdaj in tu v slehernem moralnem delovanju in samo v takem delovanju. To obče in trajno samopresegajoče se stopnjevanje zadovoljevanja kot krožna pot rodovne subjektivitete vzpostavlja táko strukturo sveta in táko bistvo bivajočega v celoti, ki je njenemu n a m e n u, tj. spet temu neoviranemu občemu samopresegajočemu se stopnjevanju zadovoljevanja) i m a n e n t n o in z njim sopostavljeno. To pa je C e l o t a v s e g a, v kateri je vsako posamezno po svojem bistvu nravno, tj. vrednostno določeno. To obče samopresegajoče se stopnjevanje zadovoljevanja pa ni nič drugega kot način življenja človeštva v nenehnem in neomejenem razvoju v navadnem pomenu besede.

V tem poglavju je zadel Pajk tudi na težavno vprašanje o izvoru in pomenu zla na svetu, na vprašanje, zakaj se bitja upirajo nravnosti. Pajk odgovori tako, da pripiše moralno zlo nepopolnosti bitij. Moralno zlo docela izdvaja in ločuje od dobrega. Če je »bit« kot vrhovna vrednota občа, tedaj je zlo docela ničevo in zunaj nje, in zanj ne najde drugega mesta kot posamezne stvari in njegove nepopolnosti. Pajk prezre notranjo neposredno zvezo in bistveno istost dobrega in zlega (»biti« in niča) in ju spreminja le v nekak vnanji odnos. Tako pripada zlo zgolj posameznemu, kolikor le-to ne deleži na obči »biti«, kolikor je torej ničevo, brez-bistveno. Zlo je le v posameznem kot nepopolnost aktualiziranega bistva, ki je obče dobro. Podobno velja za človeka: kolikor bolj s svojim delovanjem udejanja svoje občе bistvo (subjektiviteto), katerega temeljna poteza je po Pajku nravnost, toliko bolj je človek in toliko bolj se je tudi rešil zla kot lastne ničevosti.

MORALNI ZAKONI V ČLOVEŠKI NARAVI

Povzetek

To poglavje začne Pajk z obravnavanjem nagonov, ki jih deli na pozitivne in negativne. Prvi težijo k zadostitvi neke potrebe, drugi pa k odstranitvi kake neprijetnosti. Pravi, da so nagoni najprej nezavedni, pozneje pa jih človek spozna in se jih nauči obvladovati. Nagone so po Pajku že od nekdaj razlagali kot težnjo, kot hormé, appetitio. Osnova vseh nagonov je po Pajku nagon po samoohranitvi. Pajk misli, da nagonov ni več vrst, ampak je en sam nagon, tj. nagon po blaženosti, s katerim je mogoče razložiti vse nagonske pojave ali izraze nagona. Nagon je vedno izraz poželenja. V tem smislu Pajk ostro razlikuje nagon od instinkta.

Pajk želi določiti moralno naravo nagona ali poželenja. Z nagonom, pravi, ljubi vsako bitje samega sebe in se skuša čim bolj ohraniti. Vprašanje pri tem je, kje temelji moralna in zakonita dejavnost nagonov in poželenj; poželenja sama po sebi namreč lahko vodijo tudi v nemoralnost, zmedo in nesmotrnost.

Po Pajku je poželenje ali nagon moralni korektiv sámo v sebi, če mu človek le prav prisluhne. Če je nagon (ali poželenje) kot delo narave in zgodovine zdrav, tedaj sam reagira proti zlorabi samega sebe in zavrača človeka v primerno zadovoljitev. S tem v zvezi postavi stavek: »...v načinu, kako se nagon zadovolji, in v posledicah izpolnitve njegovega smotra se kaže zakon učinkovitosti.« Nagon je zato izraz določenih zakonov in ga le-ti obvladujejo. (Pri tem moramo imeti pred očmi Pajkovo določenost narave). Potlačiti nagone, pomeni za Pajka potlačiti vse hotenje, to pa ne more pripeljati do blaženosti. (Videli smo, da blaženost pri Pajku ni nirvana.) Pajk pravi, da je sámo hotenje in težnja po blaženosti osrečujoče in da je pomanjkanje vsake težnje že nesreča. Prenehanje hotenja pomeni toliko kot smrt.

Nagon se kaže po Pajku v treh poglavitnih oblikah:

1. človeški samoohranitveni in rodovni nagon ali filetični nagon,

2. nagon po telesnem in duhovnem samooblikovanju in oblikovanju drugih ali izpopolnjevalni nagon (lahko bi rekli nagon rasti),

3. egoaltruistični nagon ali ljubezen do sebe in do drugih, občečloveška simpatija; po tem nagonu ljubi vsako bitje sámo sebe in v sebi vse ostale člane svoje vrste. Vse tri oblike so pojavne oblike nagona po blaženosti.

Vse druge možne oblike nagonov je po Pajku mogoče speljati na omenjene tri oblike enega samega nagona, ki pomeni pri njem toliko kot hotenje ali appetitus.

Dalje govori Pajk o »naravni moralni luči« v nagonu ali poželenju, ki se ne prižge po umu, temveč v delovanju in omogoča tako šele umno zadovoljitev in izbiro sredstev.

O vsaki izmed omenjenih treh oblik nagona govori Pajk podrobneje. O filetičnem ali samoohranitvenem nagonu pravi, da sta v njem združena tako individualni kakor tudi rodovni samoohranitveni nagon, zakaj ko skrbi individuum za sebe, skrbi obenem tudi za druge, tj. za rod in narobe. Obema gre za samoohranitev človeškega rodu. Po Pajku ohranitev zgolj telesnega življenja ne more biti najvišje dobro. Individualna samoohranitev je zapoved narave, ki govori skozi človekov nagon; ta doseže ohranjanje človekove osebnosti, ki je izraz celotne biti in hotenja kakega individua. »Zakon individualne samoohranitve vsebuje razširitev osebne sfere moči«, pravi Pajk. Ker velja isto za

rod, lahko sklepamo, da rodovna samoohranitev vsebuje rodovno razširitev moči.

Podobno govori Pajk tudi o drugi prej omenjeni obliki nagona: o nagonu po izpopolnjevanju in rasti (rabi tudi izraz perfekcionalizacija, lahko bi rekli tudi samopreseganje). Razume ga kot napredek človeštva, razvoj. Pajk pravi, da se to človeško izpopolnjevanje godi pod pritiskom potreb. Pri tem pa pravi: »... kolikor višja in splošnejša je kultura in civilizacija, toliko večji so blagri blaginje.«

O splošno človeški simpatiji kot tretji obliki nagona pravi Pajk, da ureja socialne odnose ljudi in da so jo imenovali tudi človečnost ali humaniteta. V svojo simpatijo lahko vključi človek tudi živali, rastline in naravne stvari. To je tedaj obče sočutje ali vsesplošna simpatija. Pajk nasprotuje s tem Kantovemu izključevanju »nagnjenj« iz praktične volje. Sorodnost, sotrpljenje, sočutje so oblike vsesplošne simpatije bitij, ki spada v bistvo človeka, v njegovo dušo. Sem spada po Pajku tudi občutek solidarnosti, zakaj »kar doleti drugega, lahko tudi mene«. Od tod deviza: »vsi za enega, eden za vse«. Na egoaltrustičnem nagonu temelji po Pajku tudi možnost tragedije kot oblike umetnosti, zakaj v trpečem junaku zagleda gledalec samega sebe.

Najbolj živa oblika vsesplošne simpatije je po Pajku ljubezen: materinska, zakonska, prijateljska, sorodniška itd.

V svojem premisleku o nagonih se Pajk dotakne še negativnih izrazov nagonov ali hotenja: kesanja, sramu, gnusa, grizenja vesti. Razloži jih bodisi kot opozorilo ali kot kazen za prestopke in izrazi celo domnevo, da so ti občutki najmočnejši vzvodi moralnosti.

Na koncu tega poglavja pravi Pajk, da so hotenju ali nagonu sploh in v človekovi naravi vsajenemu moralnemu zakonu prirejeni še dojemanje in logična mišljenja (razum), zakaj brez njiju človeški način delovanja ne bi bil mogoč. Za delovanje je namreč neogibno potreben vpogled v realne odnose, tj. objektivno spoznanje sveta. Nagon (hotenje) in razum reprezentirata po Pajku v človeški naravi dejavni moralni zakon. (str. 54.)

Premislek

Če premislimo Pajkovo teorijo nagona ali hotenja, ki ima pri njem pomen poželenja ali appetitio, appetitus, vidimo, da se nagon ali appetitus moralno-umne korekture ali pravzaprav samorazsvetlitve s pomočjo razumskega spoznanja, objektivnega spoznanja, spremeni v voljo. Ta poželenja v človeku so pravzaprav človekova lastna narava, nekaj elementarnega. Pajk pravi, da jih človek šele postopoma spozna in se jih nauči obvladati. To obvladanje pa pri Pajku spet ni káko kvietistično negiranje ali potlačenje nagonov, temveč je pravzaprav samorazsvetlitev; namreč v tem smislu, da človek spozna, tj. razumsko preračuna, kako bo te nagone najbolje in trajno zadovoljeval, in preračuna tudi sredstva za to zadovoljevanje ter tako doseže blaženost. Če pa je tako, tedaj je temelj vse dejavnosti sploh, takó praktične kot teoretične, to hotenje ali appetitus oziroma — v svoji samorazsvetlitvi — volja. S tem je nagon kot hotenje ali appetitus seveda tudi temelj tiste miselne dejavnosti, katere rezultat je praktična filozofija ali etika in v nji vsa z njo in iz nje razkrivajoča se Zgradba sveta kot kavzativna povezanost Celote bivajočega. Etika ali praktična filozofija se torej razkrije kot samozavedanje ali samorazsvetlitev tega hotenja ali apetita oziroma njegova z njim samim so-postavljena postava in tako na uslugo temu hotenju. »Resnica« ali to razkrivajoče razkritje bivajočega v Celoti, ki jo Pajk naivno razume kot objektivno resnico v smislu njene neodvisne nasebnosti (kar pomeni njeno samoskrivanje) je tedaj to hotenje ali appetitus, da bi se le-to kot táko lahko totaliziralo in v totaliteti »sveta« nenehno stopnjevalo (trajna obča blaženost). Hotenje se skozi medij takšne svoje razumske samorazsvetlitve pokaže tu kot volja do volje v lastni samoskritosti. Zakaj volja tu ni nič drugega kot hotenje, uravnano po določenih občih zakonih, postavah, ki so mu na nji sami še skrit način z njo sopostavljene. Postavljene pa so totalno, tj. za Celoto bivajočega. Obenem pa volja v svojih postavah sopostavlja tudi sámo sebe, kar je pri tem poglavitno. Prav zaradi samoprikritosti tega medsebojnega sopostavljanja ta subjektiviteta hotenja ali volje (saj je očitno, da govori Pajk o vseh teh nagonih, poželenjih, hotenju, apetitu itd. kot o temeljnem ustroju ali o strukturah človeške »duše«, kolikor so le-te obče, subjektu kot takemu pripadajoče strukture,

tj. strukture subjektivitete subjekta) pri Pajku še ni dovršeno razkrita, se pri njem še ni domislila in dopolnila.

Če pogledamo oblike nagona ali hotenja, kakor jih je premislil Pajk, vidimo, da se prva oblika nanaša na zagotovitev oziroma ohranitev dosežene stopnje razvitosti človeškega življenja, druga pa na preseganje oziroma nadaljnje spopolnjevanje ali razvoj človeškega življenja. Tretja nakazuje pravzaprav »smer« tega zagotavljajočega se samopreseganja. To »smer« določa »ljubezen do sebe in do drugih tega rodu ali obča simpatija«, kar pravzaprav pomeni: ljubezen kot potrjevanje in hotenje svoje lastne subjektivitete — kot tistega, po čemer sem ali smo taki ljudje in po čemer tako živimo. Zagotavljajoče se samopreseganje hotenja (ali volje) je zato usmerjeno samo vase, tj. v nenehno zagotavljajoče se samopreseganje, in to določa tretja oblika nagona.

V enem izmed prejšnjih premislekov pomena Pajkove praktične filozofije se je mnogodimenzionalnost subjektivitete pokazala v njeni razumskosti, tj. kot dejavnost preračunavanja in tehtanja motivov, zunanjih okoliščin, sredstev in ciljev delovanja, katerega končni cilj je bil obče trajno zadovoljevanje vseh potreb ali obča blaženost v kavzativno povezani Celoti sveta. Pri tem smo to blaženost videli kot obče nenehno in neovirano samopresegajoče se stopnjevanje zadovoljevanja. Sedaj se nam je subjektiviteta razkrila v svoji globlji in odločilnejši »plasti«, ki docela določa tudi prej omenjeno razumskost, — namreč v svoji apetitivnosti, kot hotenja, appetitus, ki je v svoji samorazsvetlitvi kot volja vse delovanje uravnavajoča in obenem delujoča moč. Njen smoter oziroma smoter njenega delovanja pa je isti kot prej, namreč samopresegajoče se stopnjevanje zadovoljevanja, saj je po Pajku en sam nagon, nagon po blaženosti. Ta pa spet ni nirvana in konec vsakega hotenja in poželenja (kar je zanj enako smrti), temveč obča zadovoljitev hotenja, ki hotenje in poželenje še bolj stopnjuje in s tem stopnjuje tudi nadaljnjo zadovoljitev itd. brez konca; to je spopolnjevanje ali preseganje in v takem stopnjujočem se zadovoljevanju je prava slast blaženosti, za katero gre tu, ne pa v zadovoljitvi, ki zaduši poželenje v smrti.

Tri oblike nagona ali poželenja, ki ga Pajk razume kot appetitus, ustrezajo torej trem momentom tega gibanja blaženosti: 1. nenehnemu zagotavljanju ali zavarovanju dosežene stopnje zadovoljevanja (samoohranitev), 2. nenehnemu preseganju vsakokratne stopnje zadovoljevanja (razvoj), 3. potrjevanju zahteve nenehnega zagotavljanja (ad. 1) in preseganja (ad. 2) (ljubezen, vsesplošna simpatija). Tretja oblika nagona je tedaj hotenje hotenja v njegovi opisani takšnosti, volja do volje.

Vse to sežeto povzema že omenjena Pajkova beseda: »...kolikor višja in splošnejša je kultura, toliko višji so blagri blaginje.« Ta beseda obenem nakazuje, da je to, kar imenuje, nekaj usodno zgodovinskega, nekaj, kar zadeva zgodovino, ki jo živimo. Če zgornjo Pajkovo besedo premislimo iz te zgodovinskosti, bi jo lahko zapisali: »kolikor večja in bolj vsestrana stopnja zadovoljevanja, toliko večje stopnjevanje zadovoljevanja«; ali »kolikor večja stopnja razvitosti proizvajalnih sil, toliko večje stopnjevanje razvoja proizvajalnih sil«; ali: »kolikor več moči, toliko večje stopnjevanje moči« — vse brez vsake načelne meje. To pomeni neomejeno možnost človeka.

MORALNO V VNANJI NARAVI

Povzetek

V tem poglavju obravnava Pajk moralne zakone, ki vladajo v zunanji naravi, s katero razume tu vse delujoče stvari, ki v človeškem živčnem aparatu zbujajo reflekse — razen človeka, ki ga je obravnaval v prejšnjem poglavju.

Najprej ugotavlja sorodnost človeške narave in zunanje narave. Gre mu tedaj za določitev istosti bistva vsega, kar je. Iz te bistvene sorodnosti se Pajku pokaže, da si moralni zakoni narave in človeka ne nasprotujejo, marveč se ujemajo, zakaj človek je del narave v že opisanem pomenu. Iz tega sledi, da so nekateri zakoni v obeh identični.

Tak v obeh naravah identičen zakon je po Pajku predvsem filetični ali samoohranitveni nagon (tj. hotenje), ki v celoti pripada vsem bitjem vnanje narave. Pajk meni, da je že nepobitna resnica o neuničljivosti materije, ki sestavlja vse stvari, dokaz za obstoj tega nagona. Potem govori o rastlinah, živalih in ljudeh in ugotavlja, da je ta zakon (nagon) povsod enako prisoten.

Pajk govori dalje o drugi obliki nagona ali o zakonu perfekcionalizacije, tj. rasti ali — kot smo videli — samopreseganja. Tudi ta velja enako za vse naravne stvari.

O nagonu splošne simpatije pa po Pajku lahko govorimo le pri rastlinah, živalih in ljudeh, osebnostni moment pa pripada v glavnem le ljudem.

Pajk dalje opaža v naravi neko nenehno identiteto v vrstah pojavov. S to identiteto razume vedno enako vračanje pojavov, ki imajo enake značilnosti in medsebojne odnose. Biti identičen za Pajka ne pomeni le vedno postopati na enak način, temveč ostati zvest samemu sebi, tj. svojemu bistvu, pomeni biti stvar, ki je po svoji notranjosti (po bistvu) in navzven (v izkazovanju bistva) vedno enaka. To identiteto srečamo predvsem v prirodnih zakonih, pravi Pajk. Vprašuje se o izviru te identitete, ki jo npr. Helmholtz razlaga kot nespremenljivost vzrokov in sil. Ker ostajajo te nespremenjene, se nam kažejo kot identične in ta identiteta nima svoj izraz v predstavah zakonitosti, enoličnosti in kontinuitete. Iz predstave identitete sklepamo zato na kontinuiran in trajen potek naravnega dogajanja ali na trajanje življenja narave. Iz tega po Pajku dalje sklepamo tudi na večno dejavnost narave, ki ohranja vse stvari in jih pospešuje v bistvu. Narava se tedaj kaže v identiteti svojih zakonov in na tej identiteti utemeljenem »delu« kot vzor moralnosti.

Dalje méni Pajk, da je v doslednosti naravnega sledenja posledice iz vzroka prototip naravne pravičnosti. »Kakršno dejanje, takšne posledice.« Iz te zakonite povezanosti stvari, pravi Pajk, so filozofi že od nekdaj razlagali svet kot kozmos, tj. urejeno bitje.

Pajk ugotavlja, da je v identiteti izrazit moralni zakon. Identiteta namreč pove, kaj lahko od nje pričakujejo (torej jim je vseskozi preračunljiva). Brez take bistvene identitete bi bile stvari le videz in laž. Ta identiteta omogoča zato tudi resničnost človeških misli in predstav. (Videli smo, da pomeni to možnost zanesljivosti računanja na nekaj v nekem proračunu).

Na osnovi te identitete bistva stvari razvije Pajk tudi kategorije. Trdi, da nam identiteta s svojim izražanjem v kontinuiranih enoličnih dogajanjih omogoča razumevanje časa in prostora. S tem, da na dogajanja uporabljamo pojem časa in prostora, pridemo do pojma količine (kvantitete); s tem da dojamemo enolično naraščanje ali pojemanje časa, pridemo do pojma zaporedja, kar nam dá pojem razvoja. Do pojma razvoja pridemo po Pajku tudi z opazovanjem perfekcionalizacije in izpopolnjevanja. Vse to princip identitete implicira.

Kaj sledi po Pajku iz tega principa za etiko? Ta princip ima največji pomen za etiko, ker pojasnjuje pojem razvoja. Pajk misli, da razvoj ne sledi le iz izbora ali selekcije (v Darwinovem pomenu), temveč tudi iz zbiranja moči z vajo. Za tako vajo in zbiranje moči je po Pajku močna vzmet končni smoter, zakaj brez njega bi bili vaja, zbiranje moči in perfekcionalizacija slepi. Končni smoter se tako pokaže kot pravi vzrok razvoja. Čas je sredstvo za premagovanje ovir na poti razvoja, razvoj pa nujno predpostavlja končni smoter. Samo smotrna in smotra zavedajoča se dejavnost je potrdilo o eksistenci končnega smotra vsega, pravi Pajk. Trdi, da je smoter že pred človekom v naravi.

Pajk méni, da je z vsem tem opisal le sledi, ki kažejo na končni smoter narave, da pa samega smotra s tem še ni zapopadel (videli smo pri premisleku, da se Pajku to neogibno prikriva). Descendenčna teorija, pravi, je pomanjkljiva, ker skuša vse dokazati z vzročnostjo, vendar po Pajku brez vpogleda v bistvo (Grund) ni mogoče niti govoriti o razvoju.

Glede nezmožnosti vključitve pojma smotra v racionalno mehaniko, pravi Pajk, da to kaže prej na nezadostnost le-te kot pa na to, da smoter obstaja. Misel o brezsmotrnosti ima za obupano misel; srce in razum zahtevata več, kot lahko nudi in more nuditi goli mehanizem.

Pajk pravi, da sta smotrnost in perfekcionalizacija ali izpopolnjevanje korelata: kolikor večja je perfekcionalizacija, toliko večja je smotrnost. Perfekcionalizacija pomeni Pajku krepitev bitne funkcije, pomeni naraščanje moči, spretnosti in zanesljivosti delovanja. Vaja je sredstvo tega izpopolnjevanja. Perfekcionalizacijo nahaja Pajk v vsej naravi.

Iz zakona perfekcionalizacije izhaja po Pajku neposredno zakon ekonomije. Razume jo kot tisto lastnost kake reči, ki ji omogoča opravljati več kot eno samo funkcijo in po kateri pri porabi najmanjših možnih sredstev doseže največje možne uspehe. Tudi to velja za vsa bitja.

Smotrnost kot bistveno potezo bivajočega v celoti vidi Pajk le nepopolno udejanjeno, iz česar je tudi mogoče razumeti naključnosti v razvoju in perfekcionalizaciji bitij.

Na osnovi obširnejšega obravnavanja odnosov individualnosti in identitete, povezanosti vseh stvari v celoto in mnogoterosti te celote pride Pajk do naslednjega sklepa: »... vse prirodne zakone skupaj je treba imeti za moralne zakone, tj. za principe in vzorce moralnosti.« Vse živo in delujoče sploh se izraža v moralnih zakonih. Če je vrhovni moralni smoter vsega naravnega blaženost, tedaj med naravnimi zakoni in blaženostjo ni nasprotja, kakor ga tudi ni med blaženostjo in moralnimi zakoni: naravni zakoni nosijo v sebi moralne zakone, pravi Pajk. Kršenje naravnih zakonov se kršilcu maščuje sámo po sebi in to po Pajku odvrača od mnogih zlorab in zločinov.

Premislek

Kakor vidimo, Pajk v tem poglavju nekoliko podrobneje razlaga »ontologijo«, kakor je le-ta zasnovana oziroma sopostavljena v tej praktični filozofiji ali etiki (pri tem moramo imeti pred očmi Pajkovo spoštovanje Spinozove etike).

Kar je v tem poglavju posebno zanimivo, je to, da zadene Pajkova misel o naravi v celoti na nekaj takega, kot je večno vračanje enakega. Videti pa je, da to ni niti Schopenhauerjevo večno vračanje enakega kot neskončno ponavljajoče se samomučenje, ki mora v svoji samorazsvetlitvi pripeljati do samonegacije, niti ni Nietzschejevo večno vračanje enakega kot način biti vólje do moči, ki je zanosno samo-potrjevanje. Če oboje primerjamo z ozirom na Pajkovo misel, je takoj očitno, da pri Pajku niti malo ne gre za samonegacijo hotenja (ali volje), ampak je blaženost ravno nenehno in neomejeno samopresegajoče se stopnjevanje zadovoljevanja poželenj (rast moči in hotenja, razvoj življenja. Pajkovo večno vračanje je zato pravzaprav v samoprikritosti razkrivajoče se večno večanje enakega kot volje do moči. Ko smo govorili o določenosti subjektivitete subjekta, smo videli, da se le-ta Pajku ni pokazala v svoji dovršeni razkritosti, temveč v svoji samoprikritosti. Ta način samoprikritosti raziskovanja zadeva prav tako vse druge Pajkove bistvene opredelitve. Tako se mu vsebina blaženosti pokaže le na prikrit način; tako je tudi smotrnost in Celota vse-zedinjenega bivajočega na sebi, (»objektivno«), sámo sebi prikrito razkritje totalizirajočega se hotenja, ki v svojem totalnem proračunu sámo s seboj vzpostavlja to totaliteto Celote bivajočega kot temeljno računsko postavko. To velja za vso Pajkovo misel v celoti in v podrobnostih. Zato je pri Pajku ta samemu sebi prikriti način razkrivanja subjektivitete zadel tudi razkritje načina biti vseh stvari. Vse, kar je, JE kot ponavljajoče se udejanjanje istega bistva v vedno novih in novih, vendar enakih (po bistvu) stvareh in bitjih. To je pomen te identitete kot večnega vračanja istega v enakem, ki šele omogoča celovito povezanost in enotnost Celote bivajočega. In ker se v tej identiteti vse pospešuje, je v to identiteto bistveno zajeta moralnost — identiteta sama že vsebuje vso moralnost, omogoča vse delovanje, zadovoljevanje, smotrnost, končni smoter in blaženost, omogoča tudi preračunavanje in preračunljivost Vsega. Zato lahko rečemo, da je ta identiteta (Eno) kot možnost pogoj življenja najnovejša vrednota. Zakaj? Ker taka identiteta in edinstvenost vsega bivajočega (vse-enot), ki pomeni stalnost ali stanovitost bistva v vseh pojavih, tj. stvareh in bitjih, šele omogoča računanju s temi bitji in stvarmi (pa tudi z lastnimi motivi, nagoni, poželenji, hotenji, upori, čutenjem, čustvovanjem, mnenji, sredstvi in cilji, mišljenjem samim itd., itd.) zanesljivost in gotovost preračunskega in izračunanega. (Gotovost tega, da nas bo npr. preračunano dvigálo zanesljivo pripeljalo v sedmo nadstropje; gotovost, da bo preračunan most zanesljivo vzdržal težo vlaka; gotovost, da bo preračunana raketa zanesljivo pognala kabino s kozmonavti na preračunan tir; gotovost, da bodo ljudje po preračunanih ukrepih npr. v politiki, gospodarstvu itd. zanesljivo reagirali na vnaprej v računu preračunan način, pri čemer mora ta račun vračunati prav tudi motive, poželenja, različnosti itd. teh ljudi; itd., itd. brez konca). Zakaj vse to je praktično delovanje ali rezultat praktičnega delovanja, ki je spet na razpolago za nadaljnje praktično delovanje — in le-to zajema sploh vse, kar je. Vse bi tu lahko služilo za primer. Vse to preračunavanje pa je v službi blaženosti kot končnega smotra, ki se nam je pokazala kot obče, stalno, neovirano in brezkončno samopresegajoče se stopnjevanje zadovoljevanja, ki je sámo spet le poglavitna računska po-

stavka totalnega proračuna. Seveda, vse ne teče gladko in brez zatikanja, so nakljucja, ki pa izvirajo iz nepopolnosti posameznega, pravi Pajk. Toda ta nakljucja in zatikanja postajajo vse bolj računu dostopna, preračunljiva, in ne morejo zaustaviti nenehne perfekcionalizacije in »razvoja«. (Tudi ta razvoj je tu le samoprikrito razkritje kroženja enakega.)

Hotenje je v vsem tem preračunavanju kot volja preračunano sámo nase, je samosmoter. Kant določi človeka kot samosmoter. Temu se Pajk eksplicite upira, vendar hkrati njegova zamisel na sami sebi prikrit način to potrjuje s celotno svojo zgradbo. Skromnost in neznatnost človeka pred veličino in vsemogočnostjo Celote sveta, o čemer govori Pajk, je zato spet na samoprikrit način razkrivajoča se totalnost in vseobsežnost bistva človeka, zunaj katerega ni ničesar več. In ker je to bistvo človeka tu le drugo ime za subjektiviteto subjekta in ni zunaj nje ničesar, na kar bi se nanašala, je človek po tej svoji subjektiviteti samosmoter.

Pajkove misli o vaji pri perfekcionalizaciji ali izpopolnjevanju spet v premisleku kažejo na samopresegajoče se stopnjevanje zadovoljevanja. Pajk namreč pravi, da razvoj ne sledi le iz izbora (Darwin), temveč iz zbiranja moči z vajo. Pri tem vaja pravzaprav spet ni nič drugega kot začetno zbiranje moči za poznejše (po vaji, s »spretnostjo«, pridobljeno z vajo) hitrejše in učinkovito zbiranje moči ali: doseganje določene (začetne) stopnje moči (vaja) omogoča močno in vse močnejše samopreseganje te stopnje moči. Vzmet tega delovanja je po Pajku končni smoter, ki je spet le nenehno, obče in neovirano samopresegajoče se stopnjevanje brez konca. Torej ima zbiranje moči vedno smisel in cilj v hitrejšem zbiranju in kopičenju moči. (Začetna energija je potrebna za zgraditev npr. energetske centrale, ki potem omogoča mnogo hitrejše nadaljnje kopičenje energije in potenciala sploh in zadovoljevanja sploh. Začetni vpliv kake organizacije ljudi lahko ob pravilnem preračunu hitro in fantastično poveča svojo moč. Neka začetna stopnja znanja omogoča hitrejše pridobivanje znanja — »znanje pa je moč« itd., itd.). Moč ima za svoj prvi in končni cilj moč in »proces« je preseganje vsakokratne stopnje moči ali pa propad; zadovoljevanje ima za cilj stopnjevanje zadovoljevanja in nič drugega; mirovanje ali zaustavitev je smrt.

Ko Pajk odklanja in pobija trditve, da v »naravi« ni smotrnosti in da je vse brez smotra, pravi, da je ta misel obupana; srce in razum zahtevata več. Pajku se tu spet v obliki samoprikritosti razkrije, da je delovanje volje brez smotra nemogoče. Prikritost je tu ravno razkritje smotra na sebi, nekje zunaj delujoče volje, neodvisno od nje. Medtem pa smo videli, da je ta smotrna kavzativna povezanost Celote bivajočega poglavitna računska postavka totalnega proračuna samorazsvetljenega poželenja in hotenja ali volje, ki si takó preračunava in omogoča nenehno preračunavanje največjega, najbolj občega in najbolj trajnega zadovoljevanja ali blaženosti kot končni smoter (pojmovano kot nasprotje nirvane). Brez računske postavke takega smotra pa vse to ne bi bilo mogoče, zato se zdi Pajku ta misel obupana, ker pomeni onemogočanje (smrt) življenja samega. Srce in razum pa pomenita tu toliko kot poglavitna momenta subjektivitete; »srce« je prispodoba za celotno hotenjsko, apetitivno strukturo subjektivitete; razum pa pomeni Vse preračunavajočo samorazsvetlitev, zmožnost spoznanja vseh razmerij in stvari, torej miselno-logično strukturo subjektivitete, ki »srcu« ali tej apetitivni sferi kaže in razsvetljuje pot v blaženost (s tem, ko preračunava motive, sredstva, ovire, sile itd. glede na končni cilj). »Srce »pomeni nagon samoohranitve, nagon samopreseganja in nagon vsesplošne simpatije in ljubezni (nagon seveda kot hotenje, appetitus). In če se končni smoter pokaže v taki luči, je najbrž res neogiben. Samo Pajk ni gledal same te luči, temveč je vse, kar je, gledal že v svetlobi te luči. Prav v tem je njegov zasnutek vprašljiv.

MORALNA DOLŽNOST

Povzetek

Pajk obravnava tu temelj moralne dolžnosti in delitev moralnih dolžnosti. Moralne dolžnosti imajo svoj temelj v tem:

1. da spada k bistvu pojma delovanja smoter,

2. da je cilj vsega moralnega delovanja doseganje najvišjega moralnega dobrega in

3. da je delovanje za dosego smotra umno, delovanje brez smotra pa brezumje.

Dolžnost je zato po Pajku t e ž n j a za moralnim delovanjem. Kdor pri svojem delovanju sledi predstavi objektivnega nravnega zakona in uravnava svojo voljo vedno po tem zakonu, deluje po moralni dolžnosti. Moralna dolžnost je po Pajku skladnost volje z objektivnimi nravnimi zakoni. Dolžnost temelji torej na prepričanju delujočega subjekta. »P r e p r i č a n j e« pa pomeni Pajku vpogled v kvaliteto tistega, kar želimo ali hočemo.

Prvi razlog moralnega delovanja je po Pajku zato v p o g l e d v dobro (v vrhovno dobro); imenuje ga (ta vpogled) i n t e l e k t. Intelektualizem pa je po Pajku v mnenju, da ima človeški duh a p r i o r i vpogled v dobro (sem šteje npr. Platona, Fr. Bacona, Locka, Clarka in predvsem Kanta). Pajk ceni predvsem Kantove zgodnje misli o etiki, ko je bil Kant še »pozitivist«, kot pravi Pajk (v tistem pomenu, kakor na začetku govori tudi o sebi). Pozneje je Kant po Pajku »zapadel« v idealizem in transcendentalizem. Iz načina, kako Pajk obravnava Kanta, je očitno, da ga ne razume. To nerazumevanje pa ima globlji razlog.

Dalje govori Pajk o v e s t i, ki je umetno sredstvo za obrambo človeka pred zlom. Pravi, da je človek dokaj nemočno bitje in se v boju za samoohranitev lahko zgubi in mu odpove modrost. In prav za to je potrebna vest, katere značilnost je razlikovanje dobrega in zlega. Vest so po Pajku praktični občutki, ki zavzemajo mesto načel. Taki občutki se grupirajo okrog raznih moralnih smotrov in tvorijo sčasoma kompleks moralnih spodbud brez teoretičnega spremstva. Pajk pa méni, da vesti ni popolnoma zaupati zaradi njene spremenljivosti in odvisnosti od »mode«, stanu ipd.

Sorodni vesti so po Pajku m o r a l n i i n s t i n k t i, ki so polzavedni akti volje. Ločuje med prirojenimi in pridobljenimi instinkti. Tudi instinktov nima za zanesljive, ker prav tako lahko zavajajo v moralne zmote.

Sorodni instinktom so n a g n j e n j a i n a f e k t i. Pajk spet nasprotuje Kantovi izključitvi nagnjenj iz moralnosti.

Močan vzvod moralne obveznosti je po Pajku o b č u t e k s p o š t o v a n j a, le da ga mora spremljati vpogled v moralnost kot največje dobro. Tak občutek nas po Pajku obide pred veličino in vsemočjo narave. Občutka spoštovanja in čaščenja sta po Pajku skupna moralnosti in religioznosti. Iz občutka spoštovanja izvira občutek o d v i s n o s t i.

V nadaljevanju pride Pajk do dolžnosti, ki izvirajo iz občutkov ugodja in neugodja; razlikovati pa jih je treba glede na to, ali izvirajo iz egoističnih ali iz moralnih občutkov ugodja in neugodja. Sem sodi po Pajku strah pred zakonom in teorija povračila. Ta sicer ne pelje k moralni popolnosti, ji pa provizorično služi, pravi Pajk. Tudi zunanji uspeh ni zanesljivo merilo presoje moralnosti. Zgolj zunanji motiv moralne zadolžitve je po Pajku tudi zastrašujoči primer drugih, ki jih zaradi kršenja moralnih načel doleti nesreča ali kazen.

Posnemanje visoko moralnih osebnosti pa ima po Pajku velik pomen za moralnost, vendar je za presojo moralnosti nezanesljivo.

Nadaljnji sredstvi moralnega zavezovanja sta po Pajku p a m e t (pretkanost) in e g o i z e m, vendar tudi ta ni zanesljivo merilo moralne presoje dejanj.

Moralna zavezanost lahko izhaja po Pajku tudi iz čisto logičnih miselnih operacij, npr. pri verjetnostnih izračunih; preračuna se, kaj je v določenih okoliščinah najbolj verjetno, in se potem to stori. (To je pravzaprav zgolj premetenost).

Po vsem tem dokaj obširnem, a malo zanimivem razpravljanju povzame Pajk svoje misli. Prvi izvir dolžnosti je premislek, da je končni cilj vsega moralnega delovanja v vsesplošni blaženosti. Značilnost te je zavestna usklajenost smotrov delovanja z objektivnimi nravnimi zakoni. Podobno povzame tudi vse druge že omenjene načine moralnih zadolžitev. Vse vrste moralnih dolžnosti združi Pajk v tri skupine:

1. idealne dolžnosti, 2. socialne dolžnosti in 3. individualne ali osebne dolžnosti.

Pajk posebej poudarja, da se moralna zadolžitev bistveno nanaša na metafizične stvari; te so v objektih predstavljena stanja, kot so sile in lastnosti leteh, ne pa same te stvari kot materialni molekularni sestavi in oblike. To, kar je v objektih moralnega, je le v njihovih metafizičnih stanjih in samó kot táko spada v etiko (str. 94). Iz tega za Pajka sledi, da so moralni zakoni kot k v a l i t e t e stvari objekti moralnih dolžnosti, ne pa sami materialni (molekularni) nosilci teh kvalitet, te materialno molekularne stvari.

Premislek

V celoti je to poglavje Pajkove knjige dokaj površno in natrpano z raznimi primeri in fakti, ki so nabrani v empiričnih vedah. Zato sem omenil samo poglavitne Pajkove določitve moralnih dolžnosti.

Premisleka vredna je tu posebej le Pajkova misel razlikovanja metafizičnih kvalitet stvari od molekularne materialnosti teh stvari. Pri tem se zdi, kakor da gre Pajku v vsej dosedanji razpravi za bistvo stvari, ki je nedostopno znanosti o molekularni materialnosti stvari in s tem tudi vsakemu znanstvenemu preiskovanju in raziskovanju v današnjem pomenu znanosti. Pajkovo določanje tega bistva ali teh »kvalitet« stvari — kot pravi — pa se nam je v dosedanjem premisleku njegove praktične filozofije pokazalo kot neka sama sebi nejasna »ontologija«, ki jo implicira ali iz sebe neogibno »projicira« njegova etika ali praktična filozofija; to je tedaj samemu sebi prikrivajoče se razkritje strukture in ustroja bivajočega v celoti, kakršno v svojem samopreračunavajočem se samoohranjanju, samopreseganju in potrjujočem hotenju postavlja to hotenje (appetitus) sámo iz svojega preračunanega končnega smotra; neomejenega, trajnega in občega samopresegajočega se stopnjevanja zadovoljevanja ali blaženosti. Molekularni snovni sestav stvari pa bi v okviru vsega tega lahko bil morda parcialen element splošne preračunljivosti, s katerim mora določena vrsta delovanja računati pri doseganju parcialnih ciljev. Ta razlika med metafizično kvaliteto stvari in njihovo snovnostjo pri Pajku nikakor ni domišljena. Zelo nejasno in megleno se tu nakazuje neka razlika med filozofijo in znanostjo, vendar to celo nasprotuje prejšnjim Pajkovim mislim o vse-zedinjenosti in enotnosti »narave«.

PRAKTIČNA MORALNOST ALI ETIČNI ZNAČAJ

Povzetek

Zakoni objektivne morale, ki so bili prikazani v prejšnjih poglavjih, niso zgolj prazne sheme ali doktrine, temveč zahtevajo svoje udejanjenje v načinu delovanja ali praktični moralnosti, pravi Pajk. Način delovanja je izraz moralnega mišljenja in se najostreje izoblikuje v moralnem značaju, ki ne pomeni pri Pajku značaja nasploh. Moralni značaj je le v dejavnem izpolnjevanju spoznanih moralnih zakonov. Presoja moralnega značaja je po Pajku dokaj težavna, ker nam manjka spoznanje motivov za káko dejanje. Ni tudi jasno, ali je značaj produkt osebe ali okoliščin.

Dalje govori Pajk o tem, da vsaka krepost pravzaprav pritegne in potegne za seboj vse druge kreposti, kar imenuje etična koncentracija in to s primeri ponazarja. Etična koncentracija je moment presoje moralnega značaja.

Za presojo moralnega značaja je po Pajku pomembna posebna moralna harmonija ali enakomerna izoblikovanost kreposti kake osebe. Pajk razume to tudi kot enakomerno napetost moralnih moči osebe. Pri tem se zavzema za zlato sredino, ki pa jo ostro razlikuje od sredinstva.

V nadaljevanju obravnava Pajk zakone moralnega značaja. Ti so:

a) kali kreposti in pregreh v subjektu — predispozicije,

b) v miljeju,

c) v subjektivnih motivih delovanja,

č) v uporabi različnih sredstev delovanja.

O moralnem poprečju večine ljudi govori: »Ljudje nasploh niso ne krepostni ne slabi«. Od tod razmišljanje o poprečnem človeku (la moyenne) in o moralnih nihanjih tega poprečja, na katera vpliva mnogo vzrokov. Najpomembnejši vzrok teh nihanj je po Pajku težak življenjski boj, v katerem pogosto propadejo najboljše kreposti, ker gre človeku predvsem za neposredno potrebo, ne pa za idealne moralne zahteve. Iz tega stavek: »Časni interes deluje na človeka praviloma močneje kot večni«. Nadaljnji vzrok moralnega nihanja je po Pajku miselna lenoba večine ljudi: le malo se jih dvigne do vzvišenosti nadčutnega, resničnega in bivajočega (tj. trajnega), večina pa se briga le za svoj trebuh.

Z vsem tem nasprotuje Pajk teorijam o nespremenljivosti moralnega značaja.

Posebej govori o pomenu spoznanja moralnosti, zakaj moralnost je močno odvisna od spoznanja moralnih zakonov. Brez takega spoznanja namreč delujoča oseba s svojimi motivi ne bi mogla biti v skladu z moralnim zakonom, pravi Pajk. Zato je to spoznanje že sámo po sebi moralna izpopolnitev subjekta in pelje k nadaljnjemu oblikovanju. Pomanjkanje spoznanja sploh je

po Pajku poglavitna ovira moralnega napredka človeštva. Pogosto se je zdelo, da se spoznanje sploh razhaja z moralnim spoznanjem, vendar se v spoznanju višjega smotra biti pokažeta kot eno, pravi Pajk, zakaj oboje je posledica ene same in iste duhovne težnje.

Tej nalogi po Pajku ne more ustrezati nobena religiozna morala, ker pojem morale veže z dogmami. Zaradi tega odklanja Pajk vse morale, ki ne temeljijo na spoznanju zakonov volje. Izobražena (tj. samorazsvetljena) volja ima po Pajku veliko moč.

Nazadnje obravnava Pajk v tem poglavju še vprašanje sredstev delovanja. Sredstva definira kot vmesne akcije; sredstva so vmesni cilji gibanja kakega delovanja na poti h končnemu cilju in morajo biti seveda le-temu podrejena. Tudi sredstva morajo biti podrejena moralnemu zakonu, pravi Pajk. Ker pa je tako, odklanja misel, da »cilj posvečuje sredstva« in tudi, da »dobra sredstva posvetijo slab cilj«. Zato sklep: »Dejanje je moralno slabo, če je njegov smoter slab ali če so slaba sredstva zanj« (str. 116).

Vse navedene momente presoje moralnega delovanja Pajk podrobno preizkuša na nekem konkretnem primeru iz kriminala (dvanajstletna Marija Schneider je ubila triletno deklico).

Premislek

V tem poglavju je pomembna predvsem Pajkova misel o izrednem pomenu moralnega spoznanja in spoznanja sploh za napredek ter misel o enotnosti obeh vrst spoznanja.

Omenil sem že, da je zmožnost spoznanja pravzaprav zmožnost vsesplošnega preračunavanja vsega glede na neko s samim tem proračunom postavljeno računsko postavko (končni smoter ali blaženost kot obče nenehno in neovirano samopresegajoče se stopnjevanje zadovoljevanja in obenem rasti poželenja). Za táko blaženost je treba nenehno vedno znova preračunavati vse, prav vse: motive, sredstva, občutke, hotenja, želje, dejanja, delovanje, moči, ovire, ljubezen, zakonitosti, prirodne sile, stvari, odnose — skratka vso strukturo bivajočega v celoti kot postavljenega na subjektiviteto človeka subjekta. To preračunavajoče spoznanje se godi vedno iz temeljne, apetitivne plasti te subjektivitete in zanjo (zadovoljitev in nenehno stopnjevanje zadovoljevanja nenehno stopnjujočega se apetita, poželenja). Šele táko in takó razumljeno računajoče spoznanje je pravo spoznanje, ki zajema v sebi vse, izvira iz enega in istega temelja in se nanaša na ta isti temelj. Prav zato vidi Pajk popolno enotnost spoznanja moralnega (preračunavanje in preračunljivost delovanja, motivov itd. v celotni kompleksnosti človeškega »praktičnega življenja«) in spoznanje prirode (preračunavanja in preračunljivosti prirodnih sil, stvari in odnosov med njimi). Zdi se, da se prav v takó dojeti razumnosti kot momentu subjektivitete kaže nekaj bistvenega, usodno zgodovinskega; nekaj, kar določa eksistenco sedanjega zgodovinskega človeštva, kar se tiče našega bistva danes bolj kot kdaj prej in čemur pripadamo takó, da predvsem ono sámo pripada nam kot ljudem.

TOPIKA KREPOSTI IN GREHOV

Povzetek

V prejšnjem poglavju dano razdelitev moralnih dolžnosti: a) do sebe, b) do drugih in c) do sveta v celoti raziskuje Pajk sedaj glede kreposti, ki jih te dolžnosti vsebujejo.

Tako so npr. kreposti, ki izhajajo iz dolžnosti do sebe, samoobvladovanje in perfekcionalizacija. (Dosledno je pri Pajku to dvoje vedno na prvem mestu). Iz dolžnosti do drugih izhajajo po Pajku kreposti človekoljubja in pravičnosti; iz dolžnosti do sveta v celoti (Pajk jih imenuje tudi idealne dolžnosti) izhajajo kreposti spoštovanja in spoštljivosti (Achtung und Wertschätzung, tj. cenjenje sveta).

Pajk sedaj podrobneje opisuje te tako dobljene kreposti glede njihovega nastanka in bistva ter tudi glede na spremljajoče kreposti.

Tako pravi, da odpira samoobvladovanje vrsto osebnih dolžnosti: moč za dejanja, vzdržnost, voljo do življenja. Bistvo samoobvladovanja je po Pajku v trajni in živi predstavi objektivne nravnosti, iz česar izvira skladnost delovanja z moralnim zakonom. Samoobvladovanje pa nastane s spontanim aso-

ciiranjem predstav, ki se nanašajo na nravno delovanje. Perfekcionalizacija odpira osebne kreposti delavnosti nasproti lenobi itd.

Socialne kreposti človekoljubja in pravičnosti odpirajo po Pajku tudi celo vrsto kreposti: ljubezen do staršev, prijaznost, sočutje, dobrote, tolerance, dopuščanje drugim enako kot sebi, trdnost zakona med možem in ženo itd. Iz enake upravičenosti vseh za vse pa po Pajku še nikakor ne sledi niti socialna niti etična enakost med ljudmi (str. 130).

Tu sem omenil le nekatere izmed mnogih kreposti, ki jih Pajk našteva in sistematično izvaja. Iz osebnih in socialnih kreposti dobi še vrsto kombiniranih osebnostno-socialnih kreposti.

Svoj etični sistem kreposti sklene Pajk z idealnimi ali filozofskimi krepostmi, kot jih imenuje, oziroma krepostmi iz dolžnosti do sveta v celoti. Poglavitni sta spoštovanje in poslušnost, ki sta po Pajku zelo oddaljeni od panteistične idololatrije narave. Kdor se je z globokim spoštovanjem Vseh stvari znebil vsega praznoverja in strahu, se je zelo približal blaženosti. Ni močnejšega sredstva za spodbujanje kreposti, kot je spoznanje sveta v celoti (tj. bivajočega v celoti, tj. neke ontologije ali metafizike), pravi Pajk. Šele razumevanje in pojmovanje sveta v celoti in življenje v skladu z njim je za Pajka resnična filozofija in nravnost.

Premislek

Iz celotnega dosedanjega prikaza Pajkove filozofije se nam sedaj razkriva podoba njegovega zasnutka. Iz temeljnega pojmovanja sveta ali narave oziroma bistva bivajočega v celoti, povezanega v zakonito, vse-zedinjeno Celoto in enoto, sledi pojem delovanja sploh in moralnega ali praktičnega delovanja posebej. Razkritost delovanja pokaže moralne odnose sploh in moralnost v človeški naravi ter moralnost v vnanji naravi. Iz razkritosti vsega tega se šele pokaže moralna dolžnost in z njo moralni značaj. Takó razkrita določenost moralne dolžnosti pa šele pokaže, kaj so pravzaprav kreposti in grehi. Celoten »sistem« se pokaže kot nerazdruženost »ontologije« in etike v praktični filozofiji, kakor jo je zasnoval Pajk. Šele ta celota, ki potencialno vključuje vse spoznanje sploh, pa je tisto znanje (vse-znanje), ki edino omogoča moralno delovanje in blaženost v doslej opisanem pomenu; in POMEN tega znanja se nam je v premisleku pokazal kot samorazsvetlitev zadnjega temelja vsega delovanja, tj. poželenja, appetitus. Šele skozi to samorazsvetlitev v celoti postane appetitus volja. Ta samorazsvetljeni appetitus ali volja je razumska in apetitivna »plast« subjektivitete subjekta ali bistva človeka, ki zajema in sprejema nase (kot tisto sub-jektno, spod-leže če) vse, kar je.

V tej celoti pa Pajk ni mogel pravzaprav najti mesta za razpravo o svobodi volje. Ves čas je le odklanjal Kantovo pojmovanje moralne avtonomije in človeka kot samosmotra. Zato je šele sedaj priključil celotnemu zasnutku praktične filozofije temeljni premislek o svobodi volje.

VOLJA IN SVOBODA VOLJE

Povzetek

Pajk takoj na začetku pove, da je tu pred najtežjim problemom etike, pred vprašanjem moralne volje in svobode volje in z njo povezane moralne odgovornosti. Sedaj se mu zdi, da opora za odgovor na to izhaja iz psihologije.

Celotno psihično življenje sestoji po Pajku iz treh faktorjev: 1. iz impulzov, ki izvirajo iz lastnega življenja, 2. iz impulzov zunanjega sveta in 3. iz zavesti, ki rezultira iz medsebojnega delovanja teh impulzov. (Vidimo, da Pajka spočetka zanaša iz filozofije v empirično plitvino.) Omenjene tri faktorje imenuje tudi nagon, dražljaj in refleks; to so pravzaprav funkcije in zbujajo vedno še protifunkcije. Med funkcijami in protifunkcijami je odnos, kakršen je med objektom, med predmetom in predstavo predmeta ali med materijo in duhom.

Iz kontinuitete telesnih in duhovnih funkcij in protifunkcij nastaja zavest, tj. celotnost refleksov in po Pajku tudi samozavest in jaz. Vse to se razvije

v zaznavanje in predstavljanje notranjega in zunanjega sveta in obenem v hotenje. To je po Pajku psihološko izvedena volja. Hotenje je tedaj protifunkcija (Gegenfunktien) ali refleks. (Očitno je, da gre tu Pajku za poskus psihološke razlage geneze in ustroja, nastajanja in strukture hotenja. Ta razlaga pa je zasnovana pravzaprav zavoljo praktične filozofske, tj. etično ontološke pojasnitve hotenja in volje. Prav zato ta »psihologija« tu v tem pomenu še nič ne pojasni). Kot taka protifunkcija ali refleks je volja življenjska sila, pravi Pajk.

Volja je dalje zavestna akcija, tj. refleksija, ki izvira iz zavesti jaza in ima za cilj blaženost osebnosti. To imenuje Pajk »tendenca etične volje«.

Volja je tudi dejavnost predstavljanja, ki je njena intelektualna, duhovna lastnost. Moralna volja ni le kot nagon slepo poželenje, temveč hotenje jasno orisanih in spoznanih objektov.

Pomembna Pajkova misel je, da zmore volja vse tiste funkcije, na katere reagira kot refleks, reproducirati. To zmore s pomočjo predstave, ki jo poveže s prestavitvijo moči. Sposobnost volje za táko reproduciranje ima Pajk za fakt, ki še vedno ni zadovoljivo teoretično razložen.

Pajk pravi, da je treba imeti impulze nagona (nagon je bil zanj, kot smo videli, poželenje) in dražljajev kakor tudi odmeve na te impulze za učinke sil, ki jim na ta način priklicano nasprotno delovanje ali refleksi držijo ravnotežje, jim podležejo ali pa so nad njimi v premoči. Smer delovanja je po Pajku pri tem naravnana v sprejemanje ali odklanjanje določenih impulzov, ki se v etiki imenuje (namreč to sprejemanje in odklanjanje) »motivi«. Ali bo nastopilo ravnotežje, nihanje ali gibanje v tej kompleksni strukturi dražljajev in refleksov nanje, je po Pajku vsakokrat odvisno še od novih impulzov in refleksov, ki so lahko nove predstave ali občutki. Pri analizi volje imamo tedaj opravka s statičnimi in nato z dinamičnimi odnosi, pri katerih je to, kar rezultira iz vsega tega, odvisno od smeri, hitrosti in intenzivnosti funkcij in nasprotnih funkcij, impulzov in refleksov. Ta doslej opisani, v duši se spopolnjujoči (iz vsega tega »dogajanja« in »strukture« rezultirajoči) mnogostranski proces dinamičnega ravnotežja imenuje Pajk hotenje, celotnost v njem nastajajočih refleksov (torej tudi spoznanja) pa imenuje volja. Etična ali moralna voljna dejavnost izhaja iz etičnih predstav.

S tem sklene Pajk svoj »psihološki« premislek o hotenju in volji in nadaljuje s filozofsko pomembnejšim določanjem volje.

Pravi, da je zelo pomembna lastnost volje njena samoovedenost. Z njo ji pripada zato tudi predstava. Na tem mestu navaja Pajk Descartesove in Leibnizove misli o volji.

Npr. Descartesovo misel, da je védenje in hotenje eno in isto, in Leibnizovo misel, da je mogoče hoteti samó to, kar imamo za dobro, in da lahko težimo le za najvišjim dobrim in se izogibamo največjemu zlu.

V nadaljevanju se Pajk ukvarja z vprašanjem, ali je volja v delovanju spontana sila ali le pasivni gledalec. To vprašanje ima za najpomembnejši problem volje, ker je od rešitve tega problema odvisen najboljši del etike. Pri tem omeni Descartesove, Leibnizove, Lockove in Maudsleyeve rešitve, ki se jim pridružuje — posebno Maudsleyu. Ta namreč pravi: »Zdi se, da volja ni nič drugega kot težnja k nečemu ali proč od česa, ki je postala dovolj močna, da po refleksiji ali premisleku lahko izvede káko dejanje.« Težnja ali hotenje (appetitus), ki jo razsvetli premislek ali refleksija (celotna razumnost), je volja. To tedaj ni le pasivni gledalec, nikoli ni pasivni gledalec, temveč je vedno dejavna, saj je zunaj dejavnosti sploh ni.

Pajk razvije sedaj zakone tako določenega praktičnega hotenja ali volje. Da bi to »mehaniko« delovanja volje pojasnil, navaja obširen primer delovanja tega subjektivnega »aparata«, vendar to tu lahko preskočimo.

Poglejmo, kako Pajk reši vprašanje svobode volje. Gre mu predvsem za vprašanje svobodne izbire, ker le-to zajema v sebi vsa druga vprašanja o svobodi volje. Pajk daje naslednjo definicijo svobode volje: »...s svobodo volje je treba razumeti táko stanje duše, v katerem obstaja zanjo več kot ena sama možnost odločitve in dejanja.« Kontrapozicija te definicije je: »...z nesvobodo volje je treba razumeti táko stanje duše, v katerem obstaja zanjo ena sama možnost odločitve in dejanja.« Pajk pripominja, da stopijo tiste psihične predstave, ki izzivajo ali izvabljajo hoteči subjekt k dejanju, volji nasproti kot taki objekti, na katere volja reagira, zato se imenujejo motivi.

Iz vseh teh analiz izvede Pajk naslednje zakone volje, ki vsi temeljijo na omenjenem Leibnizovem aksiomu o »hotenju največjega dobrega«:

1. človek se mora odločati za tako delovanje, ki se mu zdi najboljše za njegovo blaženost;

2. v istem trenutku se odloči lahko le za eno dejanje;

3. sploh ne pride do odločitve.

Če se torej človek sploh odloči, tedaj more biti to v enem samem trenutku le ena sama enoznačna odločitev, v različnih trenutkih pa se lahko odloča na različne načine. Iz tega premisleka izvede Pajk sklep, da volja v svojih odločitvah ni svobodna, ker se mora vedno odločiti le za eno samo, vsakokrat najboljšo možnost. Prav v tej nemožnosti, da bi se odločali za nekaj, kar smo spoznali za manj dobro od česa drugega, vidi Pajk očiten dokaz človekovega hotenja najvišje blaženosti.

Kljub spoznanju o determiniranosti ali motiviranosti človeške volje pa Pajk odklanja pojmovanje te determiniranosti kot popolne nemoči, zakaj popolna determiniranost bi pomenila odstranitev vsake volje. Prav tega pa Pajk ni domislil in spravil v sklad in v notranjo zvezo z razkritjem nesvobodnosti volje. Videli bomo, da mu je to moralo ostati skrito.

Tudi s teorijo navad po Pajku ni mogoče odpraviti volje, saj ta teorija spregleda neznansko moč refleksivnosti volje, ki raste premo sorazmerno nasprotujočim oviram in uporom. Duh (verjetno enotnost volje in razuma) je zato po Pajku relativno svoboden, seveda le v okviru naravnih možnosti. Pravi, da gre pravzaprav za emancipacijo človeka od »vnanjih« sil. Pajk se, kot smo videli, ne spušča v podrobnejšo analizo te emancipacije, saj mu mora le-ta ostati skrita.

Nazadnje govori Pajk o odnosu volje in vpogleda. Moralna ali praktična volja je po Pajku odvisna od vpogleda in to nujno. »Da bi mogel subjekt delovati nravno (sittlich), torej smotrno in uspešno, se zahteva od njega globoko, obsežno, vse primere in okoliščine preračunavajoče znanje stvari in sveta (Sach- und Weltkenntnis).« (str. 157). Kot dokaz temu navaja mnoge kreposti, ki nastajajo predvsem iz vpogleda: izpopolnjevanje najtežjih poklicnih in stanovskih dolžnosti, ki jim srce pogosto nasprotuje, samoobvladanje, pravičnost, toleranca, poslušnost, potrpljenje, hvaležnost, prizanesljivost, zmernost itd. Posebno samovzgoja se godi le skozi apercepcijo misli. S tem lahko subjekt sam pripravlja svojo odločitev in vpliva nanjo. To imenuje Pajk vrsto indirektne svobode volje, čeprav méni, da volja tudi v tem primeru ni odvezana od prisile svoje predstave blaženosti. Tu je Pajk najbliže novoveški in zadnji določenosti absolutne avtonomije človeške volje, vendar tudi s tem še ni domislil tega do kraja. To kaže naslednja njegova sklepna misel: »Povzemimo rezultat naših dosedanjih premišljanj. Človek poseduje v moči refleksije dejavnosti (pravzaprav reakcijske dejavnosti — prip. I. U.) neko omejeno stopnjo svobode od svojih telesnih in duhovnih gibanj. Ni brez vsake moči samodoločanja, ker je sam en faktor v verigi zakona vzročnosti. Človek sploh ne bi bil umno bitje, če bi mu bilo odvzeto vsako učinkovanje na svoje početje in na pospeševanje svoje blaženosti. Kot uči skušnja, ni človek niti suženj svojih poželenj niti slepa igrača vnanjih vtisov. In ta neznatna stopnja samodoločanja, ki mu od narave pripada, ga dviga visoko nad druge zemeljske stvore. S tem si je človek pridobil svojo veliko oblast nad naravo, pa tudi neko še večjo oblast, tj. oblast nad samim seboj.«

Premislek

Ko poizkušamo premisliti Pajkove opredelitve, se znajdemo pred težavno nalogo, ker smo sedaj postavljeni na poseben način spet pred celotno Pajkovo teorijo, ki se je doslej odvijala pred nami postopoma. To nas sili v posebno variacijo ponovnega premisleka te celote.

Najprej se v tem poglavju znajdemo v pravi »orožarni« psihologije 19. stoletja. Skozi ves ta filozofski psihologizem se Pajk postopoma prebije k »dejstvu«, da je volja vendarle hotenje v smislu appetitus. Zanimiva za naš premislek je Pajkova trditev, da hotenje (volja) »nastane« šele, ko se celotnost refleksov (pravzaprav reakcij na vtise v celoti) »precedi« skozi zavest v samozavestni jaz; dalje trditev, da je volja življenjska sila, ki je na poseben način spremenjena obča delujoča sila (Pajk si le-to naivno zamišlja kot káko silo na sebi). Vsa ta psihološko pozitivistično gledana struktura volje, ki si jo bomo še ogledali, pa vendarle kaže na tisto, kar je v filozofskem pomenu za voljo bistveno in o čemer je Pajk — naslanjajoč se pri tem na Descarteso-

vo, Leibnizovo in Maudsleyevo določitev volje — govoril kot o tistem (nagonu, poželenju, hotenju), kar hoče sámo sebe nenehno ohranjati in se predvsem presegati ob premagovanju ovir, pri čemer je to samozagotavljajoče se samopreseganje kot obče in trajno določeno kot blaženost. Prav kot takšno pa mora biti hotenje nujno računajoče, mora biti volja. Pajk pravi, da ne deluje slepo kot poželenje, temveč po jasnem spoznanju objektov; torej kot samo razsvetljevano hotenje ali volja. To pa pomeni, da mora objekte delovanja, cilje delovanja, sredstva delovanja, motive delovanja, ovire na poti k cilju delovanja itd. nenehno in vedno znova jemati v svoj račun in jih preračunati glede na svojo temeljno računsko postavko: končni cilj, blaženost, tj. trajno, obče samopresegajoče se stopnjevanje zadovoljevanja brez kraja.

Pomembna je glede tega Pajkova ugotovitev, da je ta in taka volja zmožna ne le spoznati vse impulze (iz vnanjega ali notranjega sveta), reflekse ali reakcije in funkcije, temveč jih je zmožna tudi reproducirati. Reproducirati pomeni tu: z lastno močjo in seveda tudi in predvsem s preračunanim medsebojnim izigravanjem »zunanjih« sil znova ustvariti iz celotnega kompleksa teh nagonov, dražljajev, refleksov, sil in objektov kot funkcij in protifunkcij táko konstelacijo, da se določena funkcija, refleks ali neko celotno njeno stanje lahko ponovi in mora ponoviti. To pomeni, da preračunavajoča volja svoje motive in objekte (sama sebe in vse, na kar se nanaša) tako preračuna in uredi, da v zaželeni, vnaprej preračunani konstelaciji vseh faktorjev spet nastopi kako njeno stanje; posplošeno: da torej zmore svojo blaženost reproducirati. Da bi volja to zmogla, ji je potrebno podrobno preračunavanje vsega »zunanjega« in »notranjega«, tj. spoznanje ali znanje in tudi moč ali blaženost, dejavno spet in spet ustvariti táko konstelacijo za reproduciranje in tudi stopnjevano reproduciranje (samoustvarjanje) blaženosti, ki je edini cilj vsega tega početja. Taka moč ali zmožnost je tedaj pravzaprav neka tehnika ali dejavna praktična veščina, ki si jo volja sama vzpostavi in se je v tej vzpostavljenosti poslužuje za svoj končni smoter: blaženost v opisanem pomenu. Prej omenjeno spoznanje ali znanje in pravkar omenjena tehnika kot zmožnost ali veščina v nerazdružljivi enotnosti sta volji, ki se v njima in z njima ohranja in stopnjuje, neogibno potrebna za njeno obče in trajno samozagotavljajoče se samopreseganje in stopnjevanje ali blaženost. V enotnosti znanja in tehnike v najširšem pomenu, ki sta obenem utelešenje volje same, deluje torej ta volja: njeno lastno utelešenje ji je sredstvo takega gibanja, tj. življenja.

Poglavitne lastnosti volje v dosedanjem orisu bi bile tedaj naslednje:

1. Zavestnost ali samoovedenost volje, tj. zmožnost spoznanja ali preračunavanja lastnega ustroja: motivov, želja, poželenj, ovir, čustev, občutkov, moči itd. v odnosu do »vnanjega«.

2. Spoznanje totalitete sveta ali bivajočega v celoti, tj. zmožnost preračunavanja vseh »vnanjih« sil, objektov, lastnosti, odnosov itd. in predvsem s tem preračunavanjem vsestransko spoznan način učinkovanja vsega tako spoznanega na voljo sámo: torej vse preračunano v zadnji instanci v odnosu do nje same in njenega cilja: blaženosti.

3. Zmožnost, hoteti samó to, kar je dobro zanjo, in to s svojo zmožnostjo in močjo dejavno reproducirati, tj. dejavno skrbeti za svoje ohranjenje in stopnjevanje v enotnosti vseh teh zmožnosti. Enotnost vseh teh zmožnosti pa je enotnost znanja in tehnike v najširšem prej omenjenem pomenu. Način dejavnega in stopnjujočega se reproduciranja (življenja) se bo določneje pokazal iz premisleka Pajkove rešitve problema svobode volje.

Sedaj, ko že govorimo o lastnosti volje, je treba premisliti še neko »lastnost« v Pajkovi praktični filozofiji določene volje. Videli smo, da govori Pajk o človekovi volji najprej v psihološkem pomenu in odkriva v njeno »mehaniko«. Pri tem imamo navadno pred očmi posameznega človeka, individua, in procese, ki se godijo v njegovem telesu in duši, v njunem medsebojnem učinkovanju in v medsebojnem učinkovanju tega posameznega človeka in obdajajočih ga stvari, sil in odnosov. Tako se zdi, da gre pri taki analizi samo za razkrivanje nekega elementa človekove psihične strukture, ki je vedno individualna. In to je nedvomno tudi res. Vendar se psihična struktura, ki nam jo npr. Pajk tako razkriva (ne glede na to, ali je s svojim opisom res »zadel« ali ne, ali pa je le deloma »zadel« to strukturo sámo), ne kaže kot kaj absolutno enkratnega, absolutno posameznega in izjemnega, kar bi pripadalo absolutno samo enemu samemu človeku in nikoli nikomur drugemu. Tak bi lahko bil npr.

opis posebne psihološke strukture kakega psihopata, ki pa ravno ni »normalen«. Opis psihološke strukture normalnega človeka, ki ga najdemo npr. pri Pajku (in tudi pri drugih), pa moramo razumeti kot opis take strukture, ki pripada tudi drugim normalno razvitim ljudem, vsem ljudem, skratka človeku kot človeku. Tak subjektiven ustroj individua se torej kaže kot obči in objektiven kot subjektivna lastnost človeškega bistva. Tako se nam je torej spet v posebni variaciji pokazalo, da Pajk v svoji Praktični filozofiji razkriva objektivno subjektiviteto, občo strukturo človeka kot človeka, ne glede na to, da je ta struktura pri Pajku dinamična, v nenehnem gibanju medsebojnega učinkovanja vtisov, nagonov, refleksov itd. in iz vsega tega rezultirajoče volje. In prav ta subjektiviteta kot nenehno identično postajanje (ki pri Pajku torej ni kaka skrepenela, od vekomaj doma in človeku vdahnjena bitnost) je temeljna postavka preračunavanja in preračunanega delovanja in prav zaradi te svoje nenehne in nezaustavljive dinamike postajanja obenem tudi omogoča in zahteva nenehno, vedno znova preračunano delovanje, kar ne bi bilo potrebno, če bi bila volja negibna, statična bitnost. Videli pa smo, da pomeni pri Pajku negibnost volje, tj. konec hotenja, samó smrt. Zaradi te svoje »narave« volja tudi ne najde ničesar in prav ničesar v vsem bivajočem v celoti, kar bi bilo statično, negibno, nedostopno preračunavajočemu delovanju, nezmožno spremembe: vse v celoti mora biti nenehno v gibanju, v delovanju, medsebojnem učinkovanju in spreminjanju. V tej perspektivi razkrivajoča se notranja dinamika vseh stvari v celoti, ki zahteva nenehno obnavljanje preračunavanja in delovanja, ker se nobeno preračunano stanje ali konstelacija ne zaustavi ali umiri, je element tiste identitete, ki vse bivajoče povezuje v celoto in enoto. Temeljna bistvena določila notranje dinamike tiste stvari, ki se imenuje človek, se pokažejo kot identična temeljnim bistvenim določilom vseh stvari, tj. bivajočega v celoti. Edino, kar je v vsem tem nespremenljivo, je pri Pajku končni cilj vsega ali blaženost. Ta pa je pri Pajku volji pripadajoče obče in trajno samopresegajoče se stopnjevanje zadovoljevanja: stopnjevano postajanje v občem krožnem gibanju nenehnega in stopnjevanega reproduciranja konstelacij obče blaženosti. Ta konstanta zato ni nirvana in smrt, ampak najbolj razgibano gibanje.

Vprašati se je dalje treba, kaj je táko razkritje v celoti, kaj npr. Pajkova praktična filozofija sama v sebi pravzaprav pomeni. Vsa praktična filozofija, ki daje smer in smisel vsemu človeškemu praktičnemu in teoretičnemu delovanju sploh in tudi smisel bivajočemu v celoti, je totalna samoovedenost volje za pospeševanje njenega »funkcioniranja«, tj. bivanja v blaženosti kot končnega občega cilja — je torej po Pajkovi definiciji visoko moralna. Z njo in v nji si delujoča volja sama položi totalni račun, v katerem se sama potrjuje in hoče. Ker pa je tako, govori skozi praktično filozofijo ta v totalni znanosti in tehniki v najširšem smislu utelešena subjektiviteta.

Znanost in tehnika sta v tem in samo v tem pomenu obenem utelešenje in sredstvo volje same za njo sámo. Takó to preračunavanje kakor tudi to preračunano in nazadnje tudi tisto, na kar se računajoče in računano v preračunavanju nanaša, je v bistvu eno in isto: VOLJA. In dalje: ker ta volja oziroma subjektiviteta preračunava vse glede na temeljno postavko svojega računanja (končni cilj ali svojo občo blaženost), pusti veljati Vse in vsako posebej le in samó, kolikor se ji to Vse ali vsako posebej v proračunu pokaže kot pospešujoče za ta njen edini smoter, vse drugo pa zavrača in odstranjuje kot nekaj, kar ni vredno, da obstaja, ker je tako ali tako že ničevo (namreč glede na njen vse vsebujoči smoter) in zato nima pravice do obstajanja. Kot taka je to volja, ki v sedaj doseženem pomenu v celoti izpolnjuje pomen subjektivitete, totalitarna in izključujoča. To je najbližja, najprej dostopna resnica Pajkove misli, česar pa ne moremo omejiti le na Pajka, saj je več kot očitno, da se v Pajkovi misli razkriva na sami sebi še prikrit način neka usodno-zgodovinska miselna akcijska struktura, ki zajema našo zahodno zgodovino — in to danes bolj kot kdaj prej.

O omenjeni totalitarnosti pa želim posebej poudariti, da se njen pomen neizmerno razlikuje od kake zgolj politične, državne ali partijske totalitarnosti, o čemer se pogosto in nedoločno govori. Táko razumevanje tu mišljene totalitarnosti bi bilo neopravičljivo zoženje in vulgarizacija.

Če pa pravimo, da je taka struktura subjektivitete danes tisto, kar je filozofsko najbližje, tedaj to pomeni, da smo pri vseh dosedanjih variacijah premisleka pomena Pajkove misli še daleč od temeljitega filozofskega premisleka teh miselno akcijskih struktur evropske subjektivitete, tj. nas samih.

Poskusimo nazadnje premisliti še Pajkovo rešitev problema svobode volje. Sklep Pajkove analize velja le, da je volja v svojih odločitvah nesvobodna, ker se mora odločiti med dvema možnostima v danem trenutku (če se sploh odloči) le za eno samo, zanjo najboljšo možnost. S tem se zdi, da Pajk nasprotuje avtonomnosti volje in določenosti človeka kot samosmotra, saj tudi izrecno nasprotuje tem Kantovim tezam. Toda kaj je pravzaprav svoboda volje v njenem nenehno odločujočem se delovanju? Pajk odgovarja: »... s svobodo volje je treba razumeti táko stanje duše, v katerem obstaja zanjo več kot ena sama možnost odločitve (...) z nesvobodo volje je treba razumeti táko stanje duše, v katerem obstaja zanjo ena sama možnost odločitve in dejanja.« S tem ne misli Pajk na slepo delovanje poželenja ali apetita, temveč na delovanje samorazsvetljenega apetita ali volje, ki deluje vedno za občo in trajno blaženost, zaradi česar je ta volja moralna volja. Pajk tudi posebej poudarja, da se ta možnost odločitve za eno samo ali za več dejanj nanaša na en sam trenutek, zakaj v naslednjem trenutku se lahko volja odloči že za drugo.

V tako zastavljenem problemu svobode volje pa se že prikriva bistvo vprašanja. Da bi nam postalo to razvidno, moramo svojo pozornost usmeriti na Pajkovo poudarjeno uvajanje trenutka kot časovne dimenzije v vprašanje o svobodi ali nesvobodi volje. Posebno (drugo) časovno dimenzijo trajnosti srečamo v Pajkovi opredelitvi blaženosti kot obče in trajne zadovoljitve volje. Volja pa je pri Pajku s totalnim znanjem (cilja in sredstev) samorazsvetljeni appetitus. Taka volja se po Pajku — kot smo videli — ne pusti zavesti od trenutnih zadovoljstev, ker ji gre za trajno zadovoljitev: končni cilj blaženosti v opisanem pomenu. To pomeni, da se od takih trenutnih zadovoljstev pusti zavesti še nerazsvetljena, navedena, surova volja — torej appetitus. Iz tega pa sledi sklep, da je appetitus slepo podvržen neposrednemu poteku trenutkov, volja pa je uravnana iz spoznanja trajnega. To trajno se nam je pri Pajku pokazalo kot večno kroženje istega. Trajnost zato tu ni golo neomejeno potekanje trenutkov, ampak se v njem na poseben način razkriva preteklost in prihodnost, nad katerima ima zato volja pregled; to jo šele dviga nad golo poželenje in ji omogoča preračunavajoče stopnjevano reproduciranje blaženosti, saj zmore iz pretehtanega spoznanja preteklih stanj preračunavati zaželene posledice v prihodnosti in jih s pomočjo svojih in vnanjih sil dejavno povzročiti, kar je pravzaprav znanje in tehnika v najširšem pomenu. To pomeni, da volja s svojim preračunavanjem in delovanjem obvladuje preteklost in predvsem prihodnost, česar surovo poželenje ali apetit ne more.

Ves ta premislek kaže, da se Pajku v njegovi zastavitvi problema svobode volje vprašanje o svobodi ali nesvobodi volje skrije za vprašanje o svobodi ali nesvobodi zgolj neposredni trenutnosti podrejenega apetita ali surovega, pretežno posameznega hotenja in poželenja, ne da bi se to skrivajoče zastiranje pokazalo ali moglo pokazati kot táko. Kajti, če naj bi se pokazalo to skrivajoče zastiranje, bi se moralo vse skrivajoče razkrivanje bistva subjektivitete, ki sem ga omenjal doslej, razgrniti in Pajkov celotni zasnutek praktične filozofije — če bi bil tu sploh še mogoč — bi moral biti temeljito drugačen: Pajk bi bil mahoma prisiljen stopiti na neko pot, po kateri je hodil njegov sodobnik Nietzsche. Vendar do te razgrnitve ni prišlo.

Videli smo torej, da Pajkova alternativa (ena sama ali več možnih odločitev v enem trenutku) ne ustreza volji, ker le-ta s svojim spoznanjem v najširšem smislu obvladuje preteklost in prihodnost, predvsem prihodnost, saj ji je ta pomembna. Vprašanje svobode volje kot volje je zato vprašanje avtonomije in samosmotrnosti. Avtonomija pomeni samoodločanje: volja se določa v svojem delovanju sama in ne dopušča zunaj sebe ničesar, kar bi jo določalo, in tudi ničesar takega zunaj sebe v svojem proračunu ne najde. Samoodločanje pa že vključuje samosmotrnost, zakaj če ni zunaj nje ničesar, čemur naj bi služila ali se mu podredila, potem je vse njeno delovanje utemeljeno v nji sami: vse, kar je in kakor je, je po nji in zaradi nje v njenem totalnem proračunu. Omenil sem že, da se v Pajkovi praktični filozofiji razkriva to na samoprikrit način.

Oglejmo si sedaj nekoliko podrobneje »funkcioniranje« te avtonomne volje, kakor se kaže pri Pajku in zaradi česar mora Pajk kljub načelnemu zanikanju svobode volje docela nejasno pripisati volji vendarle neko »zmožnost delovanja«, kar sicer zanj ni svoboda, pa tudi ne absolutna determiniranost. Vse to pa je pri Pajku nedomišljeno.

Najprej moram podčrtati, da mi tu sploh ne gre za odločanje ali nagibanje na eno ali drugo stran v tem sporu med determinizmom in indeterminizmom volje, ker je oboje v bistvu pravzaprav isto, če seveda to, kar je Pajk povedal o nesvobodnosti volje, premislimo z ozirom na tisto, kar se v njegovih besedah prikrivajoče razkriva. To obenem pomeni, če ne želim oporekati Pajkovi postavki o nesvobodnosti volje v njeni posamezni neposrednosti trenutka, kjer ima v sleherni odločitvi eno samo — najboljšo — možnost. Najboljša možnost pomeni v tem odnosu neposreden izračun znotraj neposredne trenutnosti posamezne odločitve. Tak izračun volje še ni popoln in totalen, ker upošteva v svojem izračunu poželenja, motive, okoliščine, sredstva, upore, sile in sploh objekte, kakor so se ji pač ponujali kot dani v neposrednem trenutku odločitve. Toda volja ima zmožnost, sprejeti v svoj proračun pretekla in prihodnja stanja. Njen proračun postane totalen tedaj, ko volja, ki spozna, da je v neposrednem trenutku odločitve določena po nekem trenutno danem spletu svoje ustrojenosti in omenjenih vnanjih objektov, vzame v svoj račun tudi celoto tega spleta v njegovem časovnem dogaljanju in tako iz znanja prejšnjega ali preteklega preračuna vnaprej prihodnji tak splet vseh odločujočih okoliščin in momentov, ki jo bo seveda potem, v neposrednem trenutku odločitve, ko bo prišel njegov čas, določil takó, kakor je ona sama že vnaprej preračunala to prihajajočo prihodnost. Pri tem je pomembno to, da je volja v tem računu soizračunala tudi to, da jo bodo ti prihajajoči prihodnji trenutki neposredno takó določali, kakor je že vnaprej sama določila in pretehtala, da bi želela biti določena; še bolj pomembno in celo odločilno pri tem pa je to, da ima volja zmožnost in sredstva, tak izračunan vnaprejšnji splet celote določujočih momentov in okoliščin tudi dejavno pripraviti, torej aktivno poseči v ves ta splet in ga že vnaprej po svojem računu spreminjati. To oboje, namreč ta njen proračun in ta njena zmožnost, je enotnost spoznanja ali znanja in tehnike v najširšem pomenu, ki ji omogoča takó pregled kakor tudi obvladanje prihodnosti iz preteklosti in s tem določanje njene biti v vsakokratni sedanjosti. Tako volja s pomočjo znanja in tehnike v najširšem možnem pomenu sama določa svojo bit in je v tem suverena, avtonomna in sama sebi smoter.

Če pa volja v tem smislu določa svojo bit in če ni zunaj nje ničesar, kar bi bilo določujoče ali čemur bi bila podrejena, pač pa nasprotno ona določuje VSE po svojem preračunavajočem delovanju, tedaj določa bit bivajočega kot takega, katere pomen je v najširšem smislu po-stava. Bit stvari ali sveta, o kateri govori Pajk v prvem poglavju svoje Praktične filozofije, se tako pokaže kot po-stava volje. Ta »po« kaže na nekaj, kar je »prej« in kar postavlja: volja; »stava« kaže na nenehnost stavljenja: nikoli zaustavljeno preračunavajoče delovanje volje; »stava« kaže tudi na nenehno izpostavljenost ali riziko: volja nikoli nima enkrat za vselej absolutno zagotovljene varnosti same sebe kot záloga v svoji igri s seboj; postava meri na insistentnost v sebi: volja mora v vsem ohranjati identiteto svojega bistva: postava kot »lik«; postava imenuje tudi kanon, zakon, pravičnost: volja kot samozakonodajnost. S tem je le približno nakazan pomen biti kot po-stave.

Po vsem tem je prav malo pomembno, ali je s tem »ovinkom« lastne vnaprejšnje preračunanosti volja spet določena z najboljšo možnostjo tega celotnega velikega proračuna, zakaj njena najboljša možnost in izid tega proračuna je vedno le ona sama in stopnjevanje njenega zadovoljevanja, torej njene moči in s tem nje same. Pomembno je, da na ta način volja sama sebe kreira, da je, kakršna vsakokrat je, vedno rezultat svoje lastne preračunavajoče in preračunane dejavnosti in da zato ni zunaj nje ničesar, kar bi jo podrejajoče določalo; skratka, da »s pomočjo« znanja in tehnike v najširšem pomenu obvladuje iz preteklega vse, kar je in kar bo. (Kot »primer« tega bi lahko navedli vse, kar se danes godi, npr. preračunljiva predvidevanja in ukrepe nacionalne ekonomije, politike in tudi drugih vej znanja in dejavnosti, predvsem tudi moderno, vse bolj pomembno znanost futurologijo, razmah sociologije in socialne psihologije itd. Pri tem je treba omeniti kot odločujoč »primer« tudi neznanski tehnično-tehnološki potencial, nakopičene dinamične moči in neverjetno razvito organizacijo dela, ki dejavno obvladuje sedanjost in prihodnost.) To je ves v sebi krožeči, ohranjujoči in potencirajoči se proces ali kot pravimo — »razvoj«. Seveda so pri tem — kot že rečeno — zatikanja, nakljućnosti itd., vse ne poteka popolnoma gladko, kar pripisuje Pajk nepopolnosti

stvari ali pa še v podrobnostih nepopolnemu vpogledu in spoznanju. Toda to se prvič nenehno izpopolnjuje in drugič nikakor ne more zaustaviti tega »razvoja«. Določno pa se o teh naključnostih Pajk nikjer ne vpraša.

Videli smo torej, da se v opisani avtonomnosti in samodoločenosti ali samopostavljenosti (tj. svobodi) volje kot subjektivitete in s tem samooprtosti človeka kot subjekta te subjektivitete nerazdvojljivo in vnaprej preračunljivo godi celoten splet determiniranosti in indeterminiranosti, ki se v tej enotnosti ne more razdvajati niti miselno, ne da bi to prikrilo vso to igro. Če pa je človek subjekt te subjektivitete in se v nji in z njo potrjuje ter mu je kot taka tudi vseskozi prozorna, tedaj v bistvenem pomenu ni mogoče govoriti o njeni tujosti, o odtujitvi in nadrejeni moči, ki ji je človek zgolj služabnik.

Pajk tega krožečega »funkcioniranja« volje (življenja) ni razločno premislil, ker se v tem smislu tudi ni mogel vprašati. Ni premislil totalitete preračunavajoče, delujoče volje v znanju in tehniki v najširšem pomenu. Zaradi tega se mu tudi »zvijača« volje v prelisičenju lastne determiniranosti ni mogla razkriti. Ta »zvijača«, ki je v tem, da volja pusti veljati in še pospešuje neposredno determiniranost same sebe, pri tem pa vse determinirajoče momente in okoliščine iz pogleda nazaj že vnaprej pregleda in preureja, kakor sama hoče, šele vzpostavi človeka kot subjekt; le-ta se s tem šele sprosti vsake vnanje odvisnosti ali podrejenosti tuji, neodvisni in neobvladljivi sili (»bogu«, absolutni naravi ipd.). Dogajanje te »zvijače« je naša lastna zgodovina, smo mi sami v dobi moderne tehnike in znanosti kot kraju našega prebivanja. Iz tega najbližjega okoliša pa filozofsko vpraševanje danes šele izhaja. Tu puščamo to namenoma ob strani.

PRIŠTEVNOST IN ODGOVORNOST

Povzetek

Prištevnost in odgovornost sta po Pajku odvisna od svobode volje. Pajk jo definira takole: »S prištevnostjo (Zurechnung) razumem zmožnost subjekta za nravno delovanje, z odgovornostjo pa zadolžitev in dolžnost osebe, sprejeti nase in nositi posledice svojih dejanj!« Pajk misli, da je prištevnost in odgovornost mogoča celo pri popolni in neporušeni nujnosti (tj. determiniranosti). To potrjuje po Pajku najprej moralno spoznanje: človek, čigar intelekt je razvit do razlikovanja dobrega in zlega, je prišteven. Kjer je mišljenje zmožno logičnih zakonov identitete, razlike in protislovja, je človek etično odgovoren. Neprištevnost temelji po Pajku samo v anomalijah in motnjah fizičnega in psihičnega življenja: bolezni možgan, živčnega sistema, spomina, občutljivosti, srca, jeter, prebavnih organov, ožilja, idiotizem, nevzgojenost, splošna demoralizacija družbe itd.

Premislek

Značilno je tu, da se temu reče »prištevnost«, tj. torej zmožnost preračunavanja ali »preštevanja« česa v kakem delovanju za kak cilj. Zato navaja Pajk kot poglavitne lastnosti prištevnosti vpogled v dobro in zlo ter logično mišljenje, kar je oboje zmožnost preračunavanja elementov kakega delovanja glede na cilj (motivi, sredstva itd.) ter pregled nad prejšnjim in prihodnjim, ne pa prepuščenost neposrednosti. Kdor zmore to »preštevati«, ta je prišteven in s tem tudi odgovoren za seštevek — mora nositi posledice.

MORALNI KONFLIKT

Povzetek

Pajk ga imenuje tudi kolizija moralnih dolžnosti. Definira ga kot dvom delujočega subjekta o tem, katera od dveh ali več dolžnosti naj ima pri kaki odločitvi prednost (str. 168). Pri tem gre predvsem za nasprotujoče, vendar obenem dokazano moralne dolžnosti. Tak konflikt po Pajku ne izvira iz razdvojenosti med sredstvi in smotrom, prav tako pa moralni konflikt ne pomeni juridičnega konflikta.

Do kolizije dolžnosti pride po Pajku zato, ker človeka kličejo različne in mnoge dolžnosti, kar je zelo pogosto.

Praktična filozofija mora pokazati pot iz takih konflikov, kar pa ni lahka naloga, pravi Pajk. Tudi konflikti so npr.: ali uveljaviti pravičnost ali odpuščanje, čast ali simpatijo, individualno samoohranitev ali žrtev za skupnost, osebni ali obči interes, poklicno dolžnost ali obče moralno prepričanje itd.

Rešitve, ki jih Pajk predlaga, so:

reduciranje kolidirajočih dolžnosti na eno sámo višjo dolžnost; arbitrarna odločitev med kolidirajočima dolžnostima, če so posledice ene in druge enake; prednost nujnih dolžnosti pred bolj odddaljenimi; izpolnitev zakonsko določene dolžnosti, če je taka v konfliktu s káko drugo; prednost občih pred individualnimi ipd.

Pogled na celoto

Če se ozremo na celoten prikaz in premislek zasnutka Pajkove praktične filozofije, vidimo, da govori v tem zasnutku — ne glede na njegovo pripadnost lastnemu času in morda prav zato — nekaj, kar nas kot ljudi danes v naši zgodovini najbrž bolj usodno zadeva kot katera koli še tako formalno izdelana (neo-) tomistična misel, ki je že v času izida Pajkove knjige in pozneje še bolj izključno napolnjevala vnanji »kulturni prostor« na Slovenskem in bila tu takorekoč prevladujoč »svetovni nazor«. Tiče se nas zato, ker se v nji na določen način razkriva tisto, kar usodno zgodovinsko JE in kar določa naše zgodovinsko človeško bivanje, oziroma bolje: v čemer in s čimer si predvsem mi sami omogočamo lastno bivanje. To, kar se v nji razkriva, je antropološko razumljeno bistvo znanosti in tehnike kot sredstva in obenem pogoja našega bivanja ali življenja v njegovi opisani takšnosti; tj., da je to bivanje ali življenje v svoji takšnosti določeno kot totalnost subjektivitete (volje), ki zajema v sebi in iz sebe postavlja znanost in tehniko v najširšem smislu in vso z njima določeno, določevano in določljivo celoto vseh možnih in dejanskih pred-metov ali bivajoče v celoti. Vse to pa se usodno tiče nas in je usodno zadevalo človeka že v Pajkovem času — docela neodvisno od razširjenosti ali popularnosti Pajkove misli.

Celotni prikaz dalje kaže, da je Pajkov filozofski realizem zgolj nekaj vnanjega. Ta realizem se pravzaprav sam v sebi razkraja tako, da se z njim in v njem na samoprikrit način razkriva realnost kot postavljenost, bit kot po-stava, pri čemer postavljeno in postavljajoče določa subjektiviteta.

Če se vprašamo, zakaj in od kod pravzaprav to samoprikrivanje, ki smo ga nenehno srečavali v Pajkovi razpravi (pri tem nikakor ne mislim, da si Pajk kaj neiskreno prikriva), tedaj znotraj ekspliciranega pomena te misli same ni drugega odgovora razen tega, da je ta blažena samozavarovanost subjektivitete v samoprikritosti nji sami potrebna. Za kaj naj bi ji bilo to potrebno? Za potrjevanje nje same v njeni opisani takšnosti. Če je namreč ta subjektiviteta volja in je njen končni cilj trajno in obče samopresegajoče se stopnjevanje zadovoljevanja (slast nenehnega občega stopnjevanja ali blaženosti), tedaj je ravno hotenje občosti blaženosti osnova vsega tega prikrivajočega razkrivanja subjektivitete. Šele če se razkroji zahteva po občosti blaženosti, se lahko samorazkritost subjektivitete dovrši, in narobe: šele z dovršitvijo subjektivitete odpade občost. To se je v Evropi dovršilo v Nietzschejevi misli. Do tega se Pajk ni »dokopal«. Zakaj ne, lahko samo domnevamo. Znotraj dovršene samorazkritosti subjektivitete bi bila taka domneva morda naslednja misel: V stisnjenosti Slovencev od vseh strani je bila slovenski nacionalni zavesti imanentna zahteva po občem blaženstvu, po nečem univerzalnem, ker je to edino zagotavljalo možnost obstanka peščice Slovencev na izpostavljeni točki med mogočnimi sosedi. Univerzalnost ali občost bi bili tedaj zasnovani na zahtevi nemoči po moči nad močjo. Temu pa je seveda samoprikrivanje imanentno in absolutno neogibno — še danes prav tako kot v Pajkovem času. Ali je morda v tem tudi bistveni razlog za »nezanimivost« novejše novoveške filozofije, predvsem transcendentalizma, idealizma in naprej Marxove in Nietzschejeve misli za Slovence v tem času? Če bi bilo to tako in če se danes ta samoprikritost subjektivitete razkriva, ali ne bi bilo tedaj konec naše zavarovanosti in zaverovanosti? Podrobnejši premislek te domneve presega okvir zadane naloge.

Kako je pravzaprav z dovršeno samorazkritostjo subjektivitete, seveda v okviru pričujoče študije tudi ni mogoče razpravljati.